

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ім. І. КРИП'ЯКЕВИЧА
ІНСТИТУТ НАРОДОЗНАВСТВА

ВОЛОЩУК МИРОСЛАВ МИХАЙЛОВИЧ

УДК 94(477)«11/14»

**«РУСЬ» В УГОРСЬКОМУ КОРОЛІВСТВІ
(XI – ДРУГА ПОЛОВИНА XIV ст.):
СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА РОЛЬ, МАЙНОВІ СТОСУНКИ, МІГРАЦІЇ**

07.00.02 – всесвітня історія

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора історичних наук

Львів – 2015

Дисертацією є монографія.

Роботу виконано на кафедрі всесвітньої історії Державного вищого навчального закладу «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника».

Науковий консультант: доктор історичних наук, професор
Войтович Леонтій Вікторович,
Львівський національний університет імені Івана Франка, завідувач кафедри історії середніх віків та візантиністики.

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, доцент
Боднарюк Богдан Михайлович,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,
доцент кафедри етнології, античної і середньовічної історії факультету історії, політології та міжнародних відносин;

доктор історичних наук, професор
Бубенок Олег Борисович,
Інститут сходознавства
імені Агатангела Кримського НАН України,
завідувач відділу Євразійського степу;

доктор історичних наук, старший науковий співробітник,
Головко Олександр Борисович
пенсіонер.

Захист відбудеться 26 травня 2015 р. о 15.00 год на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 35.222.01 Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича та Інституту народознавства НАН України за адресою: 79026, Львів, вул. Козельницька, 4.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича за адресою: 79026, Львів, вул. Козельницька, 4.

Автореферат розісланий 20 квітня 2015 р.

Учений секретар спеціалізованої вченої ради

Муравський О. І.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Одним із найскладніших періодів європейської цивілізації були Середні віки, наповнені різноманітними міграційними процесами, в рамках яких відбувалися асиміляція і поглинання одних етносів іншими, вироблялися критерії морально-етичних цінностей на базі утвердження християнства, виникали і зникали імперії, королівства, князівства і герцогства, змінювалися кордони і межі, а постійною залишалася тільки гегемонія *людей меча* над рештою суспільних верств. Складність роботи із фрагментарно уцілілою джерельною базою, значна дочасна заполітизованість багатьох тем на сьогодні залишали поза увагою істориків великі пласти вітчизняної історії загалом та окремих її територій зокрема. Відновлення незалежності України поки що не викликало суттєвих зрушень у дослідженні минулого, хіба активізувало зацікавленість її історією сусідами, з якими наші землі пов'язувала тривала багатовікова різностороння традиція. До таких належать, зокрема, угорці. Держава на чолі з Арпадами й Анжу впродовж IX–XIV ст. досягла високого рівня розвитку, була одним із прикладів соціальної толерантності, релігійної віротерпимості тогочасної Європи. Етнічна строкатість королівства, значною мірою сформована внаслідок колонізації внутрішніх земель іноземними поселенцями, рідко супроводжувалась відкритими конфліктами та, зазвичай, не провокувала відцентрових тенденцій. Серед численних етносів, які тоді населяли Угорщину, була й «русь».

У контексті сучасного розвитку взаємовідносин України з Угорщиною, Словаччиною, Румунією, Сербією, Хорватією та іншими країнами завданням нашої держави стати повноправним членом Європейського союзу, потреба вивчення історичного минулого даних країн постійно зростає. На сьогодні в Україні, до прикладу, мешкає близько 160 тис. угорців, натомість в Угорщині проживає понад 5 тис. офіційно зареєстрованих вихідців з України. Численні вітчизняні діаспори проживають і в інших державах Центральної та Південної Європи, що колись складала єдине територіальне ціле Угорського королівства. При цьому рівень знань про історію один одного, на жаль, посередній попри відчутний інтерес вчених Європи до української історії. Відчувається брак фахівців медієвістів і славістів серед українських дослідників.

Процеси міграції перманентно протікали завжди, часто маючи цілеспрямований, закономірний характер, однак завдаючи іноді людських і матеріальних збитків території попереднього проживання. Причинами цього були найрізноманітніші явища, головне – військово-політичні та культурно-релігійні. Відтік в XIII–XIV ст. частини найзаможнішого, знатного, працездатного населення зі східнослов'янських земель спричинив вагомі зміни в господарському і політичному розвитку земель Русі. Королівства ж, до яких ті переїжджали на постійне місце, починаючи з XIV ст. увійшли в період піднесення.

Відтак вагомого значення та актуальності набувають студії не тільки військово-політичних чи релігійних відносин, а й соціальна історія. Усвідомлення масштабів угорсько-руського співіснування у володіннях Арпадів і Ан-

жу впродовж XI–XIV ст., закономірностей розселення госпітів з Русі, сприйняття їх іншими мешканцями Угорщини, особливо в поліетнічних прикордонних зонах.

Актуальність теми зумовлена відсутністю ґрунтовних студій у даній царині. Вивчення історії середньовічних еліт у сучасній вітчизняній історіографії обмежується або написанням князівських біографій, або формуванням генеалогій нобілітету кінця XIV–XVIII ст. Натомість немає праць про руську знать, яка під тиском різних обставин покинула рідні землі й оселилася на постійне місце проживання в сусідніх країнах.

Тривалий час із різних причин дослідники історії Русі обмежувалися головно літописами, зрідка залучаючи окремі зарубіжні наративи. Вивчення ж латиномовних хронік і актового матеріалу дозволило виявити ранню міграцію різноманітних верств «руського» населення, про що не знаємо з літописних текстів. Можна лише здогадуватися про схожість цього явища з переселеннями німців, вірмен та караїмів у галицькі та волинські землі, ініціаторами яких виступали місцеві князі.

Дослідження окресленої проблематики є необхідним і з огляду на тривале проживання в сучасних Україні, Румунії, Угорщині, Словаччині, Сербії, Молдові, Польщі та інших країнах громад, чітко самоідентифікованих «русинами». Їхні уявлення про власну історію суттєво відрізняються від академічних, частково міфологізовані, опираються на легендарні перекази й літературну традицію, а не документи та їх критику. Це явище використовують антиукраїнські сили для нагнітання внутрішнього напруження і ускладнення стосунків з найближчими сусідами. Відтак наше завдання передбачає встановити хронологію найранішої появи за Карпатами терміна «русь» та його носіїв із відповідними історичними подіями. Наукове відображення «русинської» проблеми в ретроспективі, на нашу думку, з часом послабить ту політичну напругу, яка періодично виникає на регіональному рівні не лише в Україні, а й у сусідів, ускладнюючи транскордонне співробітництво в різних сферах.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота виконана в рамках планових тем кафедри всесвітньої історії Інституту історії, політології і міжнародних відносин ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» «Центрально-Східна Європа: етнополітичні процеси, соціальні трансформації, міжнародні відносини» (державний реєстраційний номер: 0112U003030) та відділу історії середніх віків Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України «Галицько-Волинська Русь в контексті історії Центрально-Східної Європи (X–XV ст.)» (державний реєстраційний номер: 0108U010869).

Метою роботи є аналіз означених документами «руссю» людей і колективів Угорщини, їхніх біограм, а саме сімейного статусу, суспільного значення і становища в ієрархії сусідньої держави, господарських статків, участі в житті керівних династій.

Відповідно до мети виокремлено такі **завдання** дослідження:

- з'ясувати наукову розробку проблеми вітчизняними й зарубіжними істориками Австрії, Болгарії, Німеччини, Польщі, Росії, Румунії, Сербії, Словаччини, Угорщини, Хорватії; відобразити обрану проблематику за наративами, світськими і церковними актами, на пам'ятками юриспруденції;
- визначити історичність версії проживання «русі» за Карпатами перед IX ст., охарактеризувати усвідомлення та сприйняття угорцями дефініцій «Русь» («*Ruthenia*», «*Russia*», «*Ruscia*», «*Ruzia*» тощо) і «Галицька земля» («*Galitia*») упродовж IX–XIV ст., трансляції термінології до титулатури, офіційного діловодства, історіописання;
- встановити шляхи та періодизацію потрапляння дефініції «русь» до Угорщини, з'ясувати обставини вживання терміна, його конкретний історичний зміст, верифікацію тлумачення в середньовічній династичній традиції;
- проаналізувати функціональні обов'язки і соціальне становище руських поселенців Угорщини (XI–XIV ст.), місце в суспільній ієрархії держави, вплив на внутрішню і зовнішню політику керівних володарів;
- дослідити біографи поселенців, іменованих джерелами «*Ruthenus*» і «*genere Ruthenus*». Виявити вельмож знатного походження, духівництва, представників курії та канцелярії;
- локалізувати місця проживання, господарювання та соціальний статус руських громад Угорського королівства;
- реконструювати біографи осіб, прозваних Руськими («*dictus Orrus*») угорськими актами кінця XIII – другої половини XIV ст. З'ясувати обставини появи, генезу та значення характерної ідентифікації;
- виокремити осіб з іменами ймовірного руського/галицького походження та дослідити їхні життєписи;
- визначити найдискусійніших для ідентифікації осіб, тісно пов'язаних своєю діяльністю з Угорщиною XIII – середини XIV ст. (літописний Судислав із родиною, угорський вельможа Петро Петене, галицький боярин Дмитро Детько).

Об'єктом дослідження обрано русько-угорські середньовічні зв'язки, що зумовили оселення в Угорщині прозваних місцевими латиномовними документами у «руський» спосіб окремих осіб та громад, заклали характерну топонімію. Предметом дослідження є руські поселенці Угорського королівства XI – другої половини XIV ст.

Хронологічні межі дослідження охоплюють XI – другу половину XIV ст., де нижня межа є часом укладення перших шлюбів між династіями Рюриковичів і Арпадів, які зумовили переїзд на постійне місце проживання до Угорщини осіб, іменованих «руссю», виникнення першої топонімії з характерними назвами і ін. Безумовно, ми не відкидаємо випадків дочасного оселення в Угорщині представників східнослов'янських *gentes* у IX–X ст., однак вони не зафіксовані в писемних джерелах (або ж носять сумнівний характер) і не нотувалися в «руський» спосіб. Верхня хронологічна межа сягає другої половини XIV ст., коли 1370 р. Людовік I став королем Угорщини, Польщі і русь-

ких земель, що звело міграційні процеси зі сходу на захід скоріше до внутрішніх, ніж міждержавних. Задля детального відображення предмета студій ми неодноразово виходили за окреслені хронологічні межі роботи.

Географічні рамки дослідження охоплюють володіння династії Арпадів і Анжу в межах Угорського королівства. Разом з тим автор вважав за можливе виходити за визначені рамки через необхідність скрупульознішого відображення окремих аспектів досліджуваної теми.

Для розв'язання дослідницьких завдань застосовано загальнонаукові **методи**: аналітичний, логічний, систематизації (класифікації), спеціально-історичні: ретроспекції, періодизації, порівняльно-історичний, проблемно-хронологічний та ін.

Наукова новизна. У дисертації

уперше:

– автором виявлено і введено в науковий обіг досі не відомі широкому загалові угорські акти, які описують проживання «русів» в Угорському королівстві окреслених хронологічних меж. Використано оригінали цих документів;

– синхронізовано звістки літописів та актів канцелярії Романовичів зі свідченнями угорських джерел при написанні біограм окремих осіб (Володислав Кормильчич – *Ladislaus Ruthenus*, Судислав – *Subislaus de genere Ludan*, Жирослав – *Gyroslaus*, Гліб Поткович – *Poth*, Володислав Витович – *With*, Дмитро Детько – *Comes Dechk*) у конкретно проаналізованому випадку;

– виокремлено десятки нових осіб та колективів, означених у володіннях Арпадів і Анжу «руссю», «прозваними Руськими». З'ясовано осередки їхнього розселення, обсяги земельних надань, місце в ієрархії країни, службові обов'язки;

– встановлено, що згадані актами «*Rutheni*» могли бути поселенцями XI–XIV ст., які в силу різних причин опинилися в Угорщині й ідентифікувалися там звичним усталеним канцеляристами чином. У міграціях брали участь теж особи і громади, не окреслені документами у жоден відомий нам спосіб, будучи імовірно, вихідцями з Галицької землі, але вважаючись навіть там корінним нобілітетом;

– написано біограми більшості встановлених осіб, реконструйовано їхні генеалогії;

– з'ясовано місце «русських» поселенців у внутрішньополітичному житті Угорського королівства, господарському розвитку, міжстанових і міждинастичних зв'язках угорських королів, зокрема – з князівськими родинами Русі.

удосконалено:

– біографії літописних бояр Володислава Кормильчича, Судислава, Юрія Витановича, Жирослава, Володислава Вітовича, Гліба Потковича, проугорської групи боярства наприкінці XII – у першій половині XIII ст.;

– концепцію того, що поняття «русь» («*Ruthenus*») могло потрапити і закріпитися в Угорщині внаслідок двосторонніх відносин його носіїв у Руській землі – династією Рюриковичів із Арпадами. Під таким політонімом-етнонімом з часом у королівстві сприймали всіх вихідців «русського світу», навіть

якщо політично та чи інша земля іноді не входила до володінь керівної князівської сім'ї. Ідентифікації «галичанин» і т. п., як правило, не зустрічаються, або ж носять дискусійний характер;

- студії про особистий вільний знатний статус більшості досліджених осіб (госпітів), матримоніальні зв'язки з місцевими угорськими сімействами, що часто ставало причиною втрати етнічної пам'яті й асиміляції;

- вивчення ролі та місця різноманітних локальних привілеїв, «*Золотих булл*» 1222 та 1231 рр. у системі міграційних рухів, внутрішньої колонізації Угорщини з XI ст.

отримали подальший розвиток:

- теза про вплив «*Золотих булл*» короля Андрія II на процеси освоєння руссю володінь Арпадів у середині – другій половині XIII ст.;

- дослідження місця та ролі міграційних рухів з Галицької, Київської та Чернігівської земель до Угорщини на тлі русько-угорських міждинастичних відносин XIII–XIV ст., шлюбної політики, торгівлі;

- версія участі династії Романовичів у боротьбі за угорський престол на початку XIV ст.;

- припущення, що на підставі писемних джерел науково довести ймовірність проживання у VIII–IX ст. за Карпатами осіб, ідентифікованих «руссю» неможливо. Територія по обидва боки гірського хребта до приходу угорців була залюднена союзом племен хорватів (карпатських хорватів), до кінця X ст. розбитих зусиллями київського князя Володимира Святославовича та угорського короля Стефана I.

Практичне значення одержаних результатів. Наукові положення дослідження і сформовані на їх основі висновки дозволяють переглянути українське й угорське історичне минуле щодо участі іноземних громад у розбудові національних держав доби Середньовіччя й раннього модерного часу, складання етнічного обличчя угорської еліти тощо.

Проведене дослідження здійснено в руслі загальноєвропейських студій з міграції, формування різних суспільних станів та прошарків доби Середньовіччя, їх мобільності тощо.

Дослідження розраховане на пошук вивчення історичних та археологічних досліджень в обраній царині. Ґрунтовнішого вивчення потребує політика Данила Романовича і його наступників, переселення до королівства Русі німецьких купців і ремісників, а також, можливо, представників нобілітету, вірмен та караїмів. Тобто, йдеться насамперед про опрацювання обширного масиву німецьких актів – як збережених в архівах, так і опублікованих упродовж двох останніх сторіч. Археологам варто було б досліджувати не тільки відомі осередки проживання боярства в Галицькій землі. Наприклад, перспективною з погляду двосторонніх та багатосторонніх відносин виглядає співпраця зі словаками, угорцями, румунами у вивченні місць перебування і проживання руських поселенців в Угорському королівстві. Привабливими осередками пошуків є села Луданіце, Любела, Палудзка, Пограніце, Сечовце та ін. Через співробітництво українська і центральноєвропейська історична наука

може відкрити для себе абсолютно невідомий пласт речових джерел, яких дуже бракує для проведення відповідних студій у теперішніх умовах. Як приклад можна навести згаданий у документах монастир на території села Луданіце, де від XIII ст. ховали представників роду Лудан.

Дисертація може прислужитися фахівцям з історії етнічних меншин в Україні та за кордоном, які вивчають економічне та громадсько-культурне співробітництво нашої держави з країнами Центральної та Західної Європи, сприяють розширенню й поглибленню зв'язків України зі своїми сусідами та її європейського вибору на сучасному етапі.

Апробація результатів дослідження. Наукові положення роботи були викладені у виступах на Регіональній науково-теоретичній конференції, присвяченій 600-річчю надання Коломиї магдебурзького права (Коломия, 27 жовтня 2005 р.); II-й Міжнародній науковій конференції «Збройні сили України: історія та сучасність» (Львів, 29–30 березня 2006 р.); Міжнародній науковій конференції «Християнська спадщина Галицько-Волинської держави: ціннісні орієнтири духовного поступу українського народу» (Івано-Франківськ – Галич, 30 червня 2006 р.); Міжнародній науковій конференції, присвяченій 770-й річниці битви при Шауляй «*Times of the Crusades in the Historical Consiousness of the Peoples of the Baltic Region*» («Часи Хрестових походів у історичній свідомості населення Балтійського регіону», Шауляй, Литва, 21–22 вересня 2006 р.); Науково-практичній конференції «Слово о полку Ігоревім і його доба (на посвяту Ярославу Осмомислу – великому князю галицькому)» (Галич, 24 жовтня 2007 р.); Міжнародній науковій конференції «Музеологія – музееведение в XXI веке: проблемы изучения и преподавания» (Санкт-Петербург, Росія, 14–16 травня 2008 р.); Міжнародній науковій конференції «Галич і Галицька земля в державотворчих процесах України» (Галич, 10–11 жовтня 2008 р.); Міжнародній науковій конференції з нагоди 755-ї річниці коронації Данила Романовича (Дрогоичин, Польща 19–21 грудня 2008 р.); Міжнародній науковій конференції «Східноєвропейські старожитності в добу середньовіччя», присвяченій 90-річчю з дня народження видатного вітчизняного археолога Бориса Онисимовича Тимощука (Чернівці, 10–11 квітня 2009 р.); Міжнародній науковій конференції «Галицька митрополія в історії європейського християнства» (Галич, 14 травня 2009 р.); V-й Міжнародній науковій конференції «Комплексный подход к изучению Древней Руси» (Москва, Росія, 29 вересня – 2 жовтня 2009 р.); I-му і II Міжнародному Історико-Мистецькому Форуму «Київська Русь та династія Арпадів» (кемпінг «Святослав», Сколе, 28–30 жовтня 2009 р. та 28–30 жовтня 2010 р.); Всеукраїнській військово-історичній конференції «Воєнна історія Галичини та Закарпаття» (Львів, 15 квітня 2010 р.); Міжнародній науковій конференції «Часи Вітовта і Ягайла», присвяченій 600-річчю Грюнвальдської битви (Каунас, Литва, 9–10 вересня 2010 р.); Міжнародній науковій конференції «Судьбы славянства и эхо Грюнвальда: Выбор пути русскими землями и народами Восточной Европы в средние века и раннее новое время (к 600-летию битвы при Грюнвальде/Танненберге)» (Санкт-Петербург, Росія, 22–24 жовтня 2010 р.); I-й Міжнародній

науковій студентсько-викладацькій конференції циклу «*Colloquia Russica*» «*Ruś średniowieczna a sąsiedzi (IX – połowa XIII wieku)*» («Середньовічна Русь і сусіди (IX – середина XIII ст.)»), Краків, Польща, 24–26 листопада 2010 р.); I-х та III-х Наукових читаннях імені академіка Ярослава Дмитровича Ісаєвича (Львів, 11–12 березня 2011 р. та 7–8 березня 2013 р.); Міжнародній науковій конференції «*Slovensko a Chorvátsko. Historické paralely a vsťahy (do roku 1780)*» («Словаччина та Хорватія: історичні паралелі та відносини (до 1780 року)»), Братислава – Левоча, 20–24 червня 2011 р.); III-му Міжнародному Історико-Мистецькому Форумі «*Київська Русь – Угорщина – Україна*» (Будапешт, Угорщина, 25–27 червня 2011 р.); II-й Міжнародній науковій студентсько-викладацькій конференції циклу «*Colloquia Russica*» «*Князівства Галицької та Волинської земель в міжнародних відносинах XI–XIV ст.*» (Івано-Франківськ, 20–22 жовтня 2011 р.); Міжнародній науковій конференції «*Veličina malih jezičkih, književnih, kulturnih i istorijskih tradicija*» («Величина малих лінгвістичних, літературних, культурних та історичних традицій»), Новий Сад, Сербія 18–19 листопада 2011 р.); III-й Міжнародній науковій студентсько-викладацькій конференції циклу «*Colloquia Russica*» «*Ruś w erose najazdów mongolskich (1223–1480)*» («Русь в епоху монгольських нашеств (1223–1480 pp.)»), Варшава, Польща, 15–17 листопада 2012 р.); Міжнародному форуму «*Дослідження історії середньовічної Русі: перспективи, досягнення, завдання*» (Бидгощ, Польща, 19 листопада 2012 р.); III-му Міжнародному Золотоординському Форумі, (Казань, Республіка Татарстан, Росія 19–21 березня 2013 р.) та ін.

Частину авторських висновків репрезентовано на науковому семінарі професора кафедри історії Словаччини Університету Коменського в Братиславі – Мартіна Гомзи «*Північна та східна політика Арпадів*» під час лекції на тему «*Руська політика короля Бели IV (1235–1270 pp.)*» (7 березня 2007 р.), «*Докторському семінарі професора Марії Кочерської*» з виступом на тему «*“Русь” в Угорщині XIII–XIV ст.*» (Інститут історичний Варшавського університету, 25 березня 2011 р.), на двох відкритих лекціях в Інституті історії Ягеллонського університету в Кракові (Польща) в рамках курсу «*Східна Європа очима поляків у Середньовіччі і Новому часі*» – тема заняття «*Русь і Польща в рецепції угорських середньовічних джерел XII–XIV століть*» та в рамках курсу «*Східна Європа в Середньовіччі: від Київської Русі до Великого князівства Московського (IX–XVI ст.)*» – тема заняття «*Русько-угорські відносини IX–XIII ст.: вибрані теми*» (15 січня 2013 р.). Окремо під час виступу на «*Києво-руському семінарі*» відділу історії України Середніх віків та раннього Нового часу Інституту історії Національної академії наук України була апробована тема «*“Прозвані руськими” в Угорському королівстві XIV ст.: проблеми ідентифікацій*» (21 червня, 2013 р., Київ).

Основні результати дослідження викладені в 60 наукових публікаціях, а саме 2 монографіях (одній одноосібній та колективній), 23 статтях у фахових виданнях України, 16 – у зарубіжних та 19 – в інших виданнях, матеріалах конференцій.

Структура роботи. В основу даного наукового дослідження покладено проблемно-хронологічний принцип. Зміст і послідовність викладу матеріалу зумовлені логікою самої проблеми, метою та відповідними завданнями. Дослідження складається зі вступу, шести розділів, розділених на підрозділи, висновків, списку джерел (1126 позицій), додатків, усього – 495 сторінок, із них 395 – основний текст.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність, об'єкт, предмет, мету й завдання дослідження, його наукову новизну та практичне значення, окреслено територіальні та хронологічні рамки.

У **першому розділі «Історіографія проблеми. Джерельна база. Методологія»** проаналізовано літературу, джерельну базу та основні методи дослідження.

У підрозділі *1.1. «Історіографія»* висвітлюється доробок українських і зарубіжних науковців у вивченні обраної теми. Відзначається зацікавлення окресленою тематикою з XVIII ст. Деякі аспекти розселення в Угорщині осіб, іменованих руськими, головно боярства Галицької землі (Володислава Кормільчича, Судислава, Жирослава) на основі винятково літописання висвітлювали російські історики XVIII – початку XX ст. В. Татищев, М. Карамзін, С. Соловйов. Прикордонні русько-угорські стосунки вивчав І. Філевич. У контексті студій української історії згадані руські переселенці були досліджені в XIX ст. Д. Зубрицьким, І. Шараневичем та А. Петрушевичем. М. Кордуба дослідив роль суспільних угруповань галицької знаті в історії Угорського королівства й Галичини XIII ст., попередні підсумки міграції до володінь Арпадів русі зроблено М. Грушевським на сторінках «Історії України-Руси» (Київ, 1992–1993). Серед нових осіб, виявлених ним серед джерел, названі Домінік Руський, Маладик, Петро син Себеслава та ін.

Радянська історична наука другої половини XX ст., головно, В. Пашуто й В. Шушарін продовжили русько-угорські студії, втім лише на рівні міждинастичних зв'язків XI–XIII ст. Частина українських вчених, як-от М. Котляр, Я. Ісаєвич, О. Головка, розпочали вивчення окремих фрагментів тематики ще в СРСР. Їхня найбільша заслуга в дослідженні взаємин з угорцями еліт Галицько-Волинського князівства XII–XIV ст. Після 1991 р. в Україні аналіз найтісніше пов'язаного з володіннями Арпадів і Анжу боярства на тлі широких тем продовжили Л. Войтович, А. Петрик, О. Мазур та В. Нагірний. Кочівників, оселених у середньовічній Угорщині, вивчає О. Бубенок, що важливо для компаративного зіставлення. Натомість в Росії контакти з королівськими родинами сімей Кормільчичів, Судислава та інших вельможних галичан XIII ст. цікавили О. Майорова. Проблемами руської топонімії та населення ідентифікованого угорцями в руський спосіб, займалися О. Назаренко і М. Юрасов.

Угорські вчені І. Катона, Г. Прай та Г. Феєр досліджували окреслену тему також на тлі широких студій вітчизняної історії з другої половини XVIII ст.

Окремими «прозваними Руськими» та ймовірно руської генези в ХІХ ст. займався О. Пор та Д. Паулер. Генеалогічні аспекти русько-угорських сюжетів ХІ–ХІІІ ст. вивчав М. Вертнер. Руську топонімію комітатів Угорського королівства та причини її появи дослідив Д. Дьєрффі («Історична географія Угорщини періоду Арпадів», Будапешт, 1966–1998), а держання деяких угорських фортець (Чахтіце, Ледніца) «прозваними Руськими» – Е. Фюгеді. Найповнішу картину всесторонніх русько-угорських середньовічних відносин в спеціальній монографії «Королі династії Арпадів та князі Рюриковичі» (Сегед, 2005) запропонувала М. Фонт, натомість Д. Кріштов ґрунтовно вивчив ідентифікованих руськими осіб, відомих в Угорщині від ХІ ст., яких автор в одному з розділів книги «Неугорські народи в середньовічній Угорщині» (Будапешт, 2003) об'єднав терміном «Слов'яни».

Словацька історіографія з ХІХ ст. цікавилася проблемами руського осадництва північних угорських комітатів. Реконструкцією руських сюжетів «Історії» Я. Длугоша займався Є. Перфецький. Д. Рапант вивчав руських «синів йобагонів». Іноземні громади середньовічних словацьких земель, зокрема й руські, дослідив М. Марек («Іноземні етноси в середньовічній Словаччині», Мартін, 2006). Лише на прикладі Спіша аналогічні ґрунтовні студії провели Ф. Жіфчак та М. Гомза («Історія Спіша», Братислава; Краків, 2009).

Польські вчені досліджували русько-угорські сюжети, головню на польському історичному тлі ХІІ–ХІV ст. Найтісніше залежних від королів бояр Галича (Володислав Кормильчич, Судислав, Семюнко Чермний, Жирослав) вивчали Л. Дроба, А. Вількевич-Вавжинчикова, Б. Влодарський. Генеалогії руських князів, пов'язаних з Арпадами (Данило Романович та його родина), фундаментально дослідив Д. Домбровський, а А. Юсуповичу на сторінках монографії «Еліти галицької і володимирської земель за часів Романовичів (1205–1269). Просопографічні студії» (Варшава, 2013) належать докладні біограми пов'язаної з угорськими володарями галицької та волинської знаті.

Історики інших країн також опосередковано займалися обраною темою. Сербський вчений Ю. Гарді, на тлі студій біографії князя Ростислава Михайловича, вивчав проникнення руських поселенців до Мачви. Прозвані Руськими йобагоні, фаміліарії та віцевоєводи Угорщини цікавили румунського дослідника А. Ковача. Біографію Івана Русула вивчав болгарський науковець П. Павлов. Феноменом розселення в Угорщині госпітів займався німецький історик Г. Ціммерманн.

Підрозділ 1.2. «Джерела» окреслює стан відображення проблематики в середньовічних документах головню наративного та актового характеру.

Важливими для дослідження були колекції дипломів (*Diplomatikai Levéltár*) Угорського державного архіву в Будапешті (*Magyar Országos Levéltár*), Державних архівів у Пряшеві та Левочі (Словаччина). Уцілілі світські й церковні акти при зіставленні з опублікованими їх версіями дозволили виявити немало неточностей щодо ідентифікованої в руський спосіб топонімії та осіб. Вдалося підтвердити оригінальність окремих актів (королівське надання

Бели IV від 22 квітня 1244 р., зокрема), факт чого виглядав до останнього часу сумнівним.

Серед опублікованих і добре досліджених, необхідних обраній темі наративів відзначаємо літописання, головно київське і волинське як хронологічно та географічно найближчих до описання русько-угорських сюжетів XI–XIII ст. Натомість угорські пам'ятки репрезентовані анонімними «Діяннями Угорців» початку XIII ст., «Угорсько-польською хронікою» початку XIII ст., «Історією архієпископів Салони і Спліта» сплітського архієпископа Фоми другої половини XIII ст., «Діяннь Угорців» Шимона Кезаї кінця XIII ст., «Композицією угорських хронік XIV ст.», «Хроніки Угорців» Іоанна Туроці XV ст. Серед польських джерел відзначаємо анналістику краківських князів і королів XII–XIV ст., «Великопольську хроніку» XIII ст., «Хроніку» Яна з Чарнкова XIV ст. та «Історію Польщі» Яна Длугоша XV ст.

Наративами, корисними для розуміння масштабів поширення в Європі й Угорщині, зокрема, поняття *Ruthenus* (та похідних) були також німецькі, чеські, грецькі тексти окресленої доби.

Найповніше предмет дослідження поданий офіційним світським і церковним актовим матеріалом Угорського королівства, упорядкованим і виданим упродовж XVIII–XIX ст. Карлом Вагнером, Іштваном Катаною, Георгом Феєром, Августом Тайнером, Дезидерієм Вейггеєм, Ференцом Деаком, Арнольдом Іпойї, Кароєм Ратом, Арнольдом Штуммером, Дьюлою Нодем, Імре Нодем, Іваном Пауром, Кароєм Сабо, Фердінандом Кнаузом, Георгом Вензелем, Таде Смічікласом, Еудоксіу Гурмузакі, Яношем Корачоні, Іваном Боршею, Імре Сентпетері, Шаму Барабашем, Ласло Блазовічем, Тібором Алмоші. У другій половині XX – на початку XXI ст. свій внесок до вивчення угорської дипломатики зробили Елемер Маюс, Ріхард Марсіна, Дьюла Кріштов, Лайош Гейчі, Дьєрдь Дьєрффі, Томаш Кьофалві, Ференц Макк, Ференц Піті, Вінцент Седляк, Станіслав Срока, Дьюла Бенедек, Ференц Шебьок, Жигмонд Яко та інші.

Законодавчі пам'ятки угорської середньовічної історії репрезентовані текстами «Золотих булл» 1222 та 1231 рр., які регламентували взаємини угорських королів зі знаттю, зокрема й руського походження.

1.3. «Методологія». При дослідженні ми дотримувалися загальноісторичних методів і принципів, зокрема методу класифікації, проблемно-хронологічного та порівняльно-історичного методів, методу зіставлення тощо. Принцип історизму застосовано при аналізі подій та процесів, відповідно до конкретно-історичних обставин періоду в їх тісному взаємопереплетенні та взаємодії. Застосування принципу об'єктивності передбачало вживання фактів за їхнім первинним змістом. При цьому дотримано логічність, чіткість, послідовність і системність висвітлення матеріалу. Принцип соціального підходу дозволив розглядати соціально-господарські явища в умовах конкретної історичної ситуації. Принцип альтернативності застосовано при визначенні ступеня вірогідності тієї чи іншої події. В роботі використано історичну термінологію, максимально позбавлену історіографічних кліше. Ужито контамінування

при просопографічних, ономастичних студіях. Використовувалися персоніфікації досліджених постатей, згідно з походженням їх імен. Результати проведених упродовж 2007–2013 рр. польових досліджень уможливили застосувати метод картографування.

Публікації джерел XVIII–XIX ст. ми брали до уваги, бо раніше видані матеріали досі не стали предметом критичного аналізу. Зокрема чимало актів, які в 60–80-х рр. XIX ст. видав І. Нодь, не опрацювали у 20–80-хх рр. XX ст. І. Сентпетері та І. Борша. «Кодекс дипломів та епістол Словаччини» Р. Марсіни доведено лише до 1260 р., а двотомні «Регести дипломів та епістол Словаччини» В. Седляка охоплюють 1301–1332 рр., залишаючи проміжки 1260–1300 і 1333–1382 рр. (до смерті короля Людовіка I) не опрацьованими. Видання в Сегеді угорськомовних регест доби Анжу наближається лише до свого «екватора». Не опублікованими залишаються акти з 1332, 1334, 1345–1346, 1348–1387 рр. Тому *де-факто* ми змушені були вдаватися до видань XIX ст.

У роботі ми оперували винятково історичною термінологією того чи того джерела, яка, на наш погляд, якнайкраще відображає конкретний історичний період чи явище. Розуміючи середньовічну державу, зокрема Угорщину, як землі конкретної династії, ми часто послуговувалися поняттями «володіння Арпадів», «землі Анжу», щодо Волинської землі – «вотчина Романовичів» і т. п. При цьому не відкидали й традиційні означення – *Hungaria*, *Russia*, *Ruthenia*, *Русь*, які закріпилися у джерелах, символізуючи ту чи ту територію на чолі з конкретними володарями, яких визнали щонайменше їхні сусіди.

Зрозуміло, що кожна з європейських династій вважалася сюзереном полі-етнічного більш чи менш підконтрольного їй світу, де мешкали різноманітні *gentes*, часто відмінні не лише побутово, а й конфесійно та цивілізаційно. Тож ключовим означенням для таких громад у широкому значенні стали джерельні атрибуції – *Hungari*, *Rutheni*, *Poloni*, *Saxoni*, під якими неодноразово варто розуміти не безпосередньо, наприклад, угорців, а представників інших *gentes*, об'єднаних територіально.

Складною залишається термінологія угорських комітатів. Королівство, яке включало землі не тільки сучасної Угорщини, від XI ст. було поділено на комітати (*comitatus*; слов'янською – жупи) зі своїми укріпленими центрами. Їхня кількість часто змінювалася. В сучасній словацькій, румунській чи угорській мовах назви адміністративних одиниць володінь Арпадів та й дрібніших центрів суттєво відрізняються, до прикладу: Пожонь (*Pozsony*) – Братислава, Секешфехервар (*Székesfehérvár*) – Столичний Белеград, Дьюлафехервар (*Gyulafehérvár*) – Алба Юлія, Темешвар (*Temesvár*) – Тимішоара, Унг (*Ung/Ungvár*) – Ужгород, Мункач (*Munkács*) – Мукачеве і т. п. На означення обраного округу ми обрали використаний у джерелах оригінальний латиномовний варіант із зазначенням сучасної його назви, зокрема: Братислава (*Poson*, інші назви – Пожонь, Пресбург, тепер – місто Братислава, округ Братислава, Словаччина). Така методика знімає термінологічні суперечності.

При укладенні біограм руських поселенців у середньовічній Угорщині використано методи просопографії. Саме за допомогою даних генеалогії,

ономастики, психології вдалося створити десятки індивідуальних життєписів, об'єднаних за етнічною, родинною, професійною, соціальною та політичною ознаками.

Уже від кінця X ст. угорські династії пов'язали себе матримоніальними стосунками з володарями німецьких земель (Тюрингії, Меранії, Баварії), Арагону, Франції, Русі, Польщі, Чехії, Боснії, грецькими імператорськими сім'ями та ін. Звичні для Середньовіччя практики шлюбних відносин, особливо з руськими князівськими родинами, суттєво слов'янізували Арпадів. Тож ми обрали для використання джерельні ідентифікації, вживаючи Стефан (*Stephanus*) замість Іштван, Андрій (*Andreas*) замість Ендре чи Андраш, Емерик (*Emericus*) замість Імре, Володислав (*Ladislaus*) замість Ласло та ін. При цьому за першої згадки подано повне ім'я мовою оригіналу. Аналогічно персоніфіковано й інших володарів, дрібну й середню знать.

Щодо князів династії Рюриковичів, то вирішено відкинути історичні кліше, жодного разу не згадані в джерелах поза історичними реаліями XI–XIII ст. Тому ми не вживаємо, для прикладу, імені Данило Галицький (натомість – Данило Романович, князь Данило, король Данило), Михайло Чернігівський (натомість – Михайло Всеволодович, чернігівський князь Михайло та ін.), Олександр Белзький (натомість – Олександр Всеволодович, князь Белза Олександр тощо) та ін.

Представників вищої та середньої знаті часто ідентифікували, особливо в актах, без дотримання єдиного лексичного стандарту, тому в таких випадках ми вживали всі відомі форми імен, як, наприклад: *Bogomerius/Bagamerius*, *Fila/Phila*, *Vitk/Witk/Wythk*, *Ludan/Lodan*, *Maladik/Mladik*, *Subislaus/Zoboslaus/Zebeslaus*, та ін. Використання такої методики дає змогу бачити потрібні відмінності. При цьому важливу роль відіграло вживання методу контамінування – злиття двох або більше схожих за змістом слів, понять, імен в одне. Найвірогідніше подібне комбінування помітне на прикладі літописного боярина Судислава, чие ім'я в документах, на наш погляд, подано по-різному: Судислав, Суліслав, Себеслав.

Імена осіб умовно поділяються на чотири основні категорії: слов'янські (Богомир, Володар (Аладар), Володислав, Гость, Добош, Дразил, Дух, Жирослав, Маладик, Нусата, Посілло, Просимир, Рус, Рутен, Світомир, Себеслав, Судислав, Вітко), типово латинізовані (Бенедикт, Бернард, Домінік, Себастьян), юдейського та греко-римського походження, широко вживані в західному та східному християнстві (Андрій, Георгій, Гліб, Григорій, Дмитро, Еліас (Ілля), Іоанн, Йосип, Лев, Микола, Павло, Петро (Пете/Петене), Стефан, Федір, Фома, Юрій, Яків та ін.) та невстановленої генези (Теза), що, імовірно, означало «тезко».

У другому розділі «“Русь” – “Ruthenia” – “Галицька земля” IX–XIV ст.» окреслено історичну ретроспективу появи в Угорщині характерної термінології, її сприйняття та диференціацію угорською знаттю, практичне використання впродовж XII–XIV ст. Досліджено функціональні обов'язки русь-

ких поселенців та ідентифікованих у руський спосіб осіб володінь Арпадів та Анжу.

У підрозділі 2.1. «*Rutheni in Regnum Hungariae* як етимологічна, термінологічна та історична проблема» окреслено хронологію та періодизацію появи в Угорщині руської топонімії та ономастики, досліджено регіональну специфіку проблеми. Дискутуючи з деякими сучасними істориками (наприклад, М. Юрасов), які розвивають концепцію появи русі за Карпатами ще до переселення туди угорців наприкінці IX ст., автор дійшов висновку про неможливість того за кількома ознаками. Безперечно, етнічно слов'янські мешканці закарпатських територій не могли іменуватися руссю раніше передкарпатських (відомих до кінця X ст. за іноземними джерелами як хорвати) майже синхронно завойованих князем Києва Володимиром Святославовичем та угорським королем Стефаном I. Локонім «*Marchia Ruthenorum*», відомий за пам'яткою німецької агіографії XII ст., не можна ототожнювати з топонімом «*Ruzara Marcha*» IX ст., локалізуючи, відтак, на східному кордоні Угорщини. Останній, відповідно до студій вчених (О. Галенко, Л. Войтович, Д. Кріштов), знаходився на угорсько-австрійському порубіжжі. Саме там, імовірно, підрозділом найманих русів командував син Стефана I *Dux Ruizorum* Емерик, після якого топонім використовувався до XII ст.

Лише після утвердження носіїв етнічного або професійного за значенням поняття «русь» династії Рюриковичів у Києві та поступового приєднання ними впродовж IX–XII ст. федеративними чи конфедеративними відносинами (дружинна держава трансформувалася в ранньофеодальну) сусідніх *gentes*, утворення отримало при іноземних дворах назву Русі (*Rus*, *Rus(s)ia*, *Rucia*, *Ruscia*, *Ruzzi*, *Ruzzia ar-Rus*, *Rutzeland*, *Ryscaland*, *Ryssland*, *Rusco*, *Ros* і т. д), а її населення – похідні від неї, незважаючи на належність до тієї чи тієї землі, кордони, як і самоназви яких, у багатьох випадках залишаються дискусійними.

Топонімія, що в морфологічній основі має корінь «*Ruth/Rut/Rus*», у світських і церковних актах Угорщини, в наративах місцевого походження з'явилася не раніше XI ст. При цьому взаємини між підвладним Рюриковичам населенням руських земель та угорцями відображали винятково на рівні династія–династія, земля–земля, країна–країна.

До кінця XII ст. ми володіємо поодинокими згадками про контакти з Арпадами (чи представниками місцевої знаті різного статусу і рангу) осіб не князівського походження з Русі. Повідомлення про руські за походженням чи назвами населені пункти Угорського королівства практично відсутні.

Підрозділ 2.2. «“Русь” і “Галичина” в усвідомленні та відтворенні середньовічного угорського документа: етнопсихологічні стереотипи, самоідентифікація, ментальність» відображає, головню, вживання іноземними наративами й актами характерної руської топонімії в її конкретному історичному значенні.

Перманентні оселення від початку XI ст. у володіннях Арпадів осіб, ідентифікованих угорцями у руський спосіб, безперечно, траплялися, однак назвати їх систематичними не можна. Окреслені випадки пояснювалися дво-

сторонніми міждинастичними відносинами, переїздом до Угорщини руських наречених та почту, іменованого характерним чином, утім, мабуть, часто неслов'янського за походженням, радше – скандинавського. Від середини XI ст. траплялися переїзди й духовенства, особливо на тлі одруження принца Андрія I з донькою київського князя Ярослава Володимировича Анастасією. Залюднення руссю території королівства активізувалося, закріплюючи за окремими місцевостями відповідну топонімію з коренем *Rus/Rut/Ruz*.

Упродовж XI–XIV ст. укладених між Рюриковичами й Арпадами шлюбів налічувалося біля 10-ти. У кожному випадку переїзду до королівства княгинь їх мусіло супроводжувати близьке оточення попереднього місця проживання. Разом з тим відбувалися жвавві обопільні торговельні контакти, протікали міграційні рухи, активізовані від XI ст. хрестовими походами, загрозою з боку кочівників, міжкнязівськими усобицями тощо. Так поняття «*Ruthenus*» набуло в Угорщині широкого застосування з етимологією конкретного історичного періоду. Однак місцеві володарі чітко усвідомлювали неоднорідність руських земель, відмінних у ментальності, психологічних маркерах, господарських архетипах, які впливали й на сприйняття цих територій при дворі.

Від XII ст. керівна династія Угорщини поступово просуває впливи на Галицьку землю й закріплює їх короткотривалим, утім не позбавленим дискусії використанням королем Белою III титулу *Galaciae Rex* 1189–1190 рр. Від середини 1205 р. характерний додаток угорської королівської гідності, форма якого *Galitiae Lodomeriaeque Rex*, стала невід'ємним атрибутом до 1918 р. із характерними політичними наслідками, тяглість яких, проте, не виглядала постійною. Від XII ст. канцеляристами Арпадів розмежовується Галичина і решта Русі, що, на загал, виглядало притаманним і вітчизняному літописанню, причому не лише на прикладі Галицької землі.

Поняттями ж «*Rutheni*», «*Russia*», «*Ruscia*», «*Orrus*», «*Orros*» тощо поступово значили території, підвладні винятково представникам династії Рюрика: Ольговичам, Романовичам, смоленським князям та ін. Натомість «*Galitia*», «*Galicia*» від початку XIII ст. – щонайменше титулярно частина володінь королівства, хоча й не завжди на практиці. Формула *Galiciae Lodomeriaeque Rex*, періодичне листування королів з папами, надання численних дипломів на право земельної власності учасникам походів проти Романовичів, Ігоревичів або інших руських володарів засвідчували використання термінів «Русь», «Руський», як правило, не щодо Галицької землі, а здебільшого – Волині, з володарями якої Арпади головно конфліктували за контроль над Галичем до середини XIII ст.

Ситуацію видозмінив прихід татар до Європи й остаточне закріплення в Галицькій землі Романовичів, ушанованих 1253 р. титулом «*Russiae Rex*». Від другої половини XIII ст. у поточному актовому матеріалі нащадків Романа та його найближчих географічних сусідів дефініція «*Galiciensis*» майже не з'являлася. У XIV ст. через функціонування Галицького архієпископства це поняття стосувалося головно саме його. Територію ж колишньої Галицької

землі тепер позначали здебільшого як *terra Russiae*, а місцеве населення іменували русинами аж до початку XX ст.

Підрозділом 2.3. «Функціональні обов'язки та соціальне становище руських поселенців в Угорщині (XII–XIV ст.)» окреслено типологію служіння ідентифікованих джерелами осіб із характерними руськими предикатами або ж іменами.

Відзначається належність більшості поселенців до категорії *людей меча* з відповідним ушануванням земельними наданнями, службою тощо. Серед найповажніших осіб, які ймовірно походили з Русі або ж підтримували з нею тісні стосунки, за що й отримали відповідний предикат, відзначаємо віцевоєводу Трансільванії (Петро, прозваний Руським, син Миколи з роду Балог) та кілька комесів (Рутен; Іоанн, прозваний Руським, син Стефана, прозваного Руським, з роду Мон; Микола «прозваний» Руським, син Аладара з роду Печ).

Кілька поселенців належали до стану сервієнтів (Яків Руський), фаміліаріїв (Андрій, прозваний Руським), йобагіонів (Руска із села Симон; Стефан, прозваний Руським; Микола, прозваний Руським; Бенедикт, прозваний Руським), синів йобагіонів (Маладик Руський, Рутен, Гость син Руса та ін.), спішських списоносців (Рутен, Микола син Рутена та Микола син Миколи сина Рутена).

Чимало осіб належало до вельможної категорії магістрів, зокрема Тиса Руський; Іоанн Латинський, прозваний Руським; Петро, прозваний Руським; Микола, прозваний Руським; Себастьян, прозваний Руським; Петро Петене і ін. Деякі представники знаті були королівськими урядовцями (Фома, прозваний Руським; каштелян Братислави Петро, прозваний Руським) та належали до курії палатина (Георгій, прозваний Руським), виконували судові функції та були приставами (Бенедикт Руський; Андрій, прозваний Руським та ін).

Серед духівництва й інтелектуалів руського означення відомі постаті Павла Руського та Іоанна, прозваного Руським. Відоме й згромадження ченців, ідентифіковане від середини XI ст. в околицях Тиханського монастиря, а також щонайменше п'ять інших світських колективів, оселених в Угорщині й окреслених поняттям *hospites*. Нерідко госпітами називалися також йобагіони іноземного походження, зокрема руські (Іоанн Руський, Йосип Руський, Федір, Даманг, Дух, Нусата з під Красною та ін.).

Третій розділ «Genere Rutheni. Біограми» пропонує реконструйовані біографічні відомості про осіб, ідентифікованих Руськими в характерний латиномовний спосіб (*Ruthenus, Orosz, Orros, Oruz*), галицьких бояр та духівництва XII–XIV ст., тісно пов'язаних з угорською знаттю, зокрема, родинними зв'язками з навіть можливим угорським батьківством, а також громади руських поселенців.

У *підрозділі 3.1. «“Руські” поселенці знатного походження»* подані біограми, на наш погляд, найвельможніших (комес Рутен та Володислав Кормільчич), відомих за низкою угорських матеріалів другої половини XII – першої третини XIII ст. Одіозний, з точки зору волинського літописця, боярин добре знаний, насамперед, за вітчизняними наративами, де його діяльність

репрезентована суб'єктивно головно через спробу «узурпувати» князівську владу в Галичі.

Спотворене розуміння його біографії зумовило кліше історіографії ХІХ – початку ХХІ ст. Причинами цього стало невведення в науковий обіг давно відомих угорських актів 1218 та 1232 рр. зі згадками Володислава Руського, ідентичного літописному Володиславові Кормильчичу. Зміст дипломів викриває неточність літописного сюжету про арешт Андрієм ІІ вельможі восени 1214 р. й вивіз того до Угорщини, де він, буцімто, помер в ув'язненні. З актів зрозумілим є наділення королем боярина землями й виноградниками Пагран, відібраними раніше в естергомського архієпископа, мабуть, з дуже вагомої причини. Галицький вигнанець упродовж 1214–1232 рр. належав, вочевидь, до середніх прошарків угорської знаті. Безумовно апріорі можна допустити прибуття до Угорщини в різний час із руських земель значнішої кількості осіб знатного походження, які займали високі посади й володіли багатими на природні ресурси землями.

Підрозділ 3.2. «Духівництво» присвячений священнослужителям (галицький єпископ Артемій і Павло Руський) та згромадженням ченців (монахи з околиць Тиханської обителі), ідентифікованих угорськими джерелами «руськими» предикатами. Частина з осіб носять дискусійний характер (Бернард *de Lasi*), про оселення деяких у володіннях Арпадів можемо здогадуватися «за замовчуванням» (єпископ Артемій). Утім факти перебування в оточенні князівських родин духівництва, головно східного обряду, – поза сумнівом. Такі мусіли входити до курії Анастасії Ярославівни після переїзду до Угорщини 1046 р. й заснування її чоловіком Андрієм І монастиря на березі Балатону 1055 р. Імовірно в середині ХІ ст. сюди ж прибула частина вихідців з володінь Рюриковичів, заснувавши поселення Оросі. Оскільки найбільше угорське озеро іменувалося документами *Lasi*, згаданого 1340 р. каноніка русі Бернарда *de Lasi* обережно можна вважати місцевим духівником.

Галицького єпископа Артемія, який підтримував на місцевий престол чернігівських Ольговичів, зокрема Ростислава Михайловича, можна вважати емігрантом «за замовчуванням», оскільки про нього конкретних повідомлень в Угорщині немає, однак добре відомо про його втечу до володінь Арпадів разом з молодим князем, одруженим 1243 р. з донькою Бели ІV Анною. Високий рівень інтелектуальної культури двору майбутнього господаря Мачви також опосередковано свідчить про присутність тут немалої кількості носіїв відповідних знань.

Комітати Угорщини, сприятливі для поширення церков східного обряду, ставали місцем служіння духівництва, ідентифікованого в «руський» спосіб. До такого належить, наприклад, священник Павло Руський, відомий 1325 р. з акта Лелеського монастиря, конфесійна належність якого, втім, дискусійна.

У *підрозділі 3.3. «Військовослужила знать, представники курії та канцелярії»* запропоновано 15 біограм осіб, тісно, на нашу думку, пов'язаних з угорськими вельможами родинними та приватновласницькими стосунками або ж занотованих актами як *Ruthenus*.

До першої категорії відносимо кількох галицьких бояр початку XIII ст. з характерними немісцевими патронімами – Юрія Витановича, Володислава Витовича та Гліба Потковича. Літописні характеристики названих вельмож відверто проугорські, що дає змогу припустити походження котрогось із їхніх батьків саме з володінь Арпадів. Тісні стосунки з королівським двором дозволяли тим тривалий час лобювати в Галичі інтереси Андрія II. Жирослав належить до знаті, котру король, як опосередковано вказав літописець, ушанував добрами в Угорщині. Відповідно боярин усіляко підтримував його в галицькій політиці, був добре знайомим з оточенням сусіднього володаря, зокрема майбутнім баном Філею, зятем іншого боярина – Судислава.

До другої групи належать ідентифіковані Руськими або з Руськими патронімами двоє осіб, названі Домініками, Маладик (імовірно син йобагіона), спішський списоносець Микола, син йобагіона Рутен, суддя Бенедикт, двірський Теза, королівський урядовець Іванка, сервієнт Яків, Ілля та двоє госпітів – Іоанн і Йосип. Вони займали різне становище в суспільстві. Переважно це були *люди меча*, представники канцелярії, оточення угорської знаті та членів королівської сім'ї. Частину з них становили поселенці, в різний спосіб захочені до переїзду у володіння Арпадів від кінця XI – початку XII ст. Імовірно, частина названих осіб теж належала до боярства, яке зазвичай походило з Галицької, можливо, Чернігівської землі, вважалося достатньо заможним, оперувало різними грошовими сумами, користувалися багатими угіддями.

Маєтності, отримані від короля, передавали у спадок, як правило, по чоловічій лінії, хоча невідомо, як довго тривали ці успадкування. На початку XIV ст., після приходу до влади династії Анжу, частина колишніх власників з різних причин утратила землі. Не всі отримали конфірмацію колишніх держань. Це викликало незадоволення політикою нового претендента на престол – Карла Роберта.

Однак нам не завжди вдавалося встановити не тільки посадові функції поселенців, а й місце їхнього проживання. Відсутність документів часто не дозволяла чіткіше реконструювати соціальний статус, майнове становище, родинні зв'язки цих осіб.

Підрозділом 3.4. «Comminiae» окреслено згадки угорськими джерелами кількох руських громад XIII–XIV ст., безперечно, заснованих раніше. Йдеться про йобагіонів-госпітів з-під Красної, вільних поселенців Валя-Сяке (Румунія), русь із околиць Вуковара (Хорватія) та поховання руських неподалік словацького села Петарі. Запропоновані випадки єдині, де фігурували живі (або ж віднедавна померлі) свідки історії. Натомість руська топонімія середньовічних угорських земель набагато чисельніша, однак, на жаль, у переважній більшості позбавлена «людського виміру» за браком занотованих конкретних жителів.

На загал, представники «русського світу» (носії предиката *Ruthenus* і руських патронімів) в Угорському королівстві мешкали на умовах вільних поселенців, користувалися ширшим, ніж це було під протекторатом будь-якої князівської династії на Русі, колом прав та привілеїв, гарантованих «Золотою

буллою» 1222 р., її оновленнями й підтвердженнями XIII–XIV ст. Така сприятлива ситуація позитивно впливала на господарський розвиток набутих у «новій батьківщині» земель, що, на нашу думку, відбувалося з дотриманням господарської доцільності. Високим, переважно, залишався і їхній соціальний статус.

У четвертому розділі «*Dictus Orrus. “Прозваний Руським”*». Проблеми ідентичності» розглядаються біограми 28-ми осіб відповідного окреслення угорськими латиномовними актами кінця XIII – другої половини XIV ст. На нашу думку, не всіх осіб, ідентифікованих, зазвичай, документами *dictus Orrus*, можна вважати руськими поселенцями. Однак усі вони в якийсь, не завжди до кінця, на жаль, відображений джерелами спосіб, підтримували з володіннями Рюриковичів перманентні зв'язки. Наведений предикат майже не зустрічається в XIII ст., але притаманний епосі Анжу. Його вживання свідчить про мадяризацію ідентичностей іноземців чи іноземних впливів на угорську культуру й суспільство загалом. Однаково часто, наприклад, використовували також *terminus dictus Lengel*, тобто прозваний Поляком – не відомий за джерелами інших європейських канцелярій.

«Прозваними» руськими можна було стати, як ми переконані, за кількох обставин.

По-перше, такими могли бути руські поселенці з характерними прізвищами. Декого з них, мабуть, ідентифікували як *Orrus* і *dictus Orrus*. Імовірність належності до володінь Рюриковичів за наявності такої персоніфікації доволі висока, втім не однозначна. Серед таких, як ми вважаємо, зять северинського бана Теодора – Іван Русул (*Iwan dictus Oroz*); магістр Микола, «прозваний» Руським, з роду Печ; Стефан, прозваний Руським, з Мона та його син Іоанн, прозваний Руським та ін.

По-друге, ряди прозваних Руськими могли поповнювати учасники торговельного, культурного й релігійного життя на Русі. Подібні прецеденти відомі в землях Німецької імперії та держави Тевтонського ордену, де не раз зустрічалися особи, «прозвані Руськими», без руської етнічності. Отже *dictus Orrus* – це не обов'язково виходець з Русі. Нерідко так називали угорців, слов'ян чи німців, задіяних у приватних і інших справах на землях Рюриковичів з другої половини XIII ст. Такими, на наш погляд, могли бути Фома, син Держа, прозваний Руським з роду Гонт-Пазнан; Яків, прозваний Руським; йобагюн Іоанн, прозваний Руським з Калло та ін.

По-третє, до прозваних Руськими могли, на нашу думку, належати діти колишніх поселенців, чиї батьки за браком джерел нам залишаються невідомими. Їхнє коріння знали укладачі актів, які відображали це «за замовчування». Перш за все йдеться про тих, чиї матері походили з Русі. *Dictus Orrus* – це й, вірогідно, колишній руський переселенець зі збереженими старими родинними зв'язками чи торговельно-господарською діяльністю. Цілком можливим виглядало успадкування предиката сином Стефана, прозваного Руським – Іоанном з Мона, а також іншими, на жаль, не встановленими за документами.

По-четверте, предикатом *dictus Orrus* наслідували моду руського зразка, стиль одягу, іншу зовнішню атрибутику, поведінку. Така традиція складалася завдяки тривалим сталим усебічним контактам та міжкультурному обмінові прикордонної території. Чимало прозваних Руськими мешкали або ж виконували службові доручення в східних комітатах Угорщини. Таких осіб чимало, зокрема: Фома, син Держа, прозваний Руським з роду Гонт-Пазнан; віце-воєвода Трансільванії Петро, прозваний Руським, син Миколи з роду Балог; комес Микола, прозваний Руським, з Красної; Петро, прозваний Руським, з Доби; йобагіони Іоанн, прозваний Руським з Калло та Микола, прозваний Руським з Левочі та ін. Наслідування ними певних «руських» форм поведінки, моди невідоме за документами, втім, читається «за замовчуванням» осередками проживання в прикордонній, найближчій до Русі з усіх інших комітатів смузі.

По-п'яте, носій поняття *dictus Orrus* міг володіти правом на контакти з руськими громадами в Угорщині або князівствами Рюриковичів за її межами. Чимало заснованих руськими поселенцями сіл із характерною топонімією в XIII–XIV ст. належали прозваним Руськими, або ж знаходилися поблизу інших їхніх надань. Близький контакт виглядав природнім. Тому не невідомі достеменно стосунки з цими громадами, ідентичність яких у невстановленому (від часу появи тут перших поселенців) поколінні загадкова, притаманні, на нашу думку, магістрові Миколі, прозаному Руським, з роду Печ; королівському урядовцеві Фомі, прозаному Руським; Пете, прозаному Руським; віце-воєводі Трансільванії Петрові, прозаному Руським, синові Миколи з роду Балог; комесові Миколі, прозаному Руським, з Красної; братиславському каштелянові, маістру Петрові, прозаному Руським; рицареві королівського двору, маістрові Себастьяну, прозаному Руським; фаміліарієві та судді Андрієві, прозаному Руським і ін.

Прозвані Руськими особи добре відомі з політичної історії Угорщини XIV ст. Частина з них брала участь у виступах проти Карла Роберта (Іван Русул; деякі представники роду Балог; можливо, маістр Микола, прозваний Руським, з роду Печ) або ж підтримувала його (урядовець королівського палатина Віллерма Другета Георгій, прозваний Руським) упродовж першої чверті XIV ст. Безперечно, хтось із прозваних Руськими мав би за статусом брати участь у походах угорських і польських військ до Галицької (1340) та Волинської земель (1352, 1355, 1366 та 1377), що також могло позначитися на їхній характерній персоніфікації.

Ідентифікація *dictus Orrus* стосувалася осіб не тільки світської, а й церковної належності (священники Яків та Іоанн, прозвані Руськими). Однак переважна більшість названих такими – *люди меча* різного статусу та субординації в системі ієрархічних відносин феодалізованого угорського суспільства доби Анжу.

Осмилення причин надання окресленої ідентичності в майбутньому може відкрити нові, досі не відомі шляхи вивчення формування і функціонування іноземних громад не лише в Угорському королівстві, а й в інших се-

редньовічних європейських країнах. Дослідження русі за межами Русі обіцяє реконструювати тісний міжцивілізаційний зв'язок різних за віросповіданням суспільств на рівні стосунків окремих осіб.

У п'ятому розділі «Гіпотетичні особи з іменами руського/галицького походження. *Personae nomine Ruth/Rus/Ruz*» реконструйовано біографи осіб, імена яких містять корінь *Rus-/Rut-*, властивий головно іменослову володінь Рюриковичів. Серед них як чоловіки (Рус, Руска, Руз, Гуруз, Ороз, Орос), так і жінки (Руса, Русінна, Рузінна, Русінт/Русинт) різного, в тому числі – незнатного походження. Частина обраних автором – з оточення князя Ростислава Михайловича, оселеного в Угорщині (імовірні бояри Лев, Федір, Стефан) на початку 40-х рр. XIII ст. Інші ж – вельможі з наданнями, розташованими найближче до Галицької землі (Петро син Себеслава, йобагін Себеслав із Чичаровець та ін.). Усі окреслені особи дискусійні, втім, навіть за рівнем непевності належності до «руського світу» ми поділили їх на дві категорії.

У підрозділі 5.1. «Імовірні» окреслено біографічні відомості 19-ти осіб різного соціального рангу. Серед них – комес Андрій син Іоанна *de Wruzy*, йобагіони (Рус, Руска, Себеслав із Чичаровець), сини йобагінів (Вітк син Просимира, Гость син Руса та Добез/Добош син Летона), суддя Григорій *Vrzy*, вельможні невстановленого статусу (Петро син Себеслава з Міхаловець, Рус син Фоми із Семере, Рус син Германа з роду Мольнар, Рус син Ярослава зі Спішу, Орос син Зебера, Орос син Ертудо) та ін. Окреслені особи – *люди меча*, по-різному відомі при королівському дворі, втім, безперечно, задіяні в зовнішній і внутрішній політиці Арпадів та Анжу. Цілком можливою, на нашу думку, виглядає участь декого з них (йобагін Рус, Петро син Себеслава з комітату Унг) у походах Андрія II й Бели IV до Галицької землі, з числа знаті якої могли походити інші (Лев із синами Федором та Стефаном), гідно ушановані дружиною Ростислава Михайловича Анною землями в комітаті Берг.

Окремих занотованих осіб (йобагін Рус, Петро син Себеслава з комітату Унг, син йобагіона Гость син Руса, йобагін Себеслав із Чичаровець, імовірні бояри Лев із синами Федором та Стефаном, Рус син Фоми із Семере, Рус син Германа з роду Мольнар та ін.) історіографічно пов'язують з «руським світом» від XIX ст. не тільки українські, а й угорські та словацькі вчені.

У підрозділі 5.2. «Малоймовірні» запропоновано біографи 12-ти осіб із XII–XIV ст., руське коріння яких видається найменш переконливим, насамперед за браком джерельних свідчень.

Перед нами, головно, жінки з іменами Руса, Русінт/Русинт, Русінна, Рузінна. Серед них вельможні дами (*domina*), слугині (*ancilla*), абатиса (*abatissa*). Лише в одному випадку чоловіком Русі названо Урса (*Vrsa*), що може засвідчувати його походження з роду Ведмеда (з латинської – *ursus*), або ж видозмінене ім'я руської генези – Орос. Одна з жінок на ймення Руса належала до невільних людей королівського конюшого й комеса Нани, учасника кампанії до Галицької землі Андрія II і молодшого короля Бели 1232 р., що також може пояснювати її походження. Інші ж згадки настільки лаконічні, що не дають

змоги пояснити коріння абсолютної більшості наведених осіб, «руська» ідентифікація яких є однією з найскладніших.

Властивий переважаючому слов'янському населенню Угорщини іменослов, здебільшого сформований на традиційній основі, вживання закінчень – *слав*, юдейських грецьких і латинських імен, – часто поповнювався невстановленими за походженням. Іноді мешканці різних соціальних груп і прошарків носили імена з коренем *Rut-*, *Ruth-*, *Ruz-* або *Rus-*. Етнічність їхніх носіїв не з'ясована. Навіть приблизний аналіз географії поширення цих імен показує однаково часте використання у східних і західних комітатах країни, зокрема на Балканах і в Трансільванії.

Персоніфікація таких осіб ускладнюється наявністю в сусідніх італійських землях родів, зокрема *Rusci*, *Rosini*, *Ruzino*, *Russi*, *Russus*, *Russo*, *Ruzan*, *Rusco*, *Rusich* та ін. Частина родин з Апеннін підтримувала з Угорщиною тісні зв'язки за династії Анжу, звичайно, вони потрапляли до їхніх володінь, отримували землі (наприклад, Другети), перебували при курії королів, здобували освіту й посади. Тож навіть розмежування вихідців з Русі та Італії залишається відкритим, вимагає прискіпливішої роботи з документами італійського, французького й німецького походження, генеалогічними студіями знатних родин.

Проблематично встановити й етнічність вельмож, військово-служилої знаті, яка вживала слов'янський іменослов, володіла на кордоні з Галицькою землею значними наданнями, отриманими від родичів князів-переселенців (доньки Бели IV – Анни, наприклад). Теоретично вони не вживали для себе та сімей «руської» ідентифікації, і, відповідно, акти королівства не нотували їх «руссю». Це, звісно, могли бути мешканці Галичини, Пониззя, інших, часто непідконтрольних Рюриковичам, земель. Про їхній зв'язок із Руссю можемо лише здогадуватися «за замовчуванням» джерел.

У шостому розділі «*Disputatio*» окреслено долі найдискусійніших осіб, тісно пов'язаних з угорською знаттю різноманітними зв'язками, в тому числі родинними, – галицько-волинських бояр XIII – першої половини XIV ст. Судислава і Дмитра Детька, а також, імовірно, прозваного Руським, магістра, комеса Земплена Петра Петене.

У підрозділі 6.1. «*Судислав de genere Ludan*» реконструйовано біограму найвідомішого представника галицької знаті першої третини XIII ст. Хоча в науковій літературі його життя періодично було в центрі уваги, переосмислення, на нашу думку, вимагало уявлення про етнічне й соціальне походження боярина. Невідомими були генеалогічні зв'язки, майновий статус вельможі в Галичі й поза ним, зокрема в Угорщині. З Арпадами нобіль підтримував тісні стосунки.

В угорських актах XII–XIV ст. відсутня єдина система топонімійної та патронімійної номенклатури. Мешканців ідентифікували часто в різний спосіб. Відомі неодноразові приклади співзвучності імен осіб, які в одному випадку можна ототожнити, а в іншому – стосуються різних людей. Один із прикладів – згаданий літописами між 1208/1209–1234 рр. Судислав, вірогідно представник чеського роду Лудан (спорідненого з сімейством Гонт-Пазнан),

відомого в Угорщині від XI ст. До Андрія II ця родина залишалася однією з найрозгалуженіших, набула маєтності в різних комітатах країни. Свій предикат рід отримав від однойменного села поблизу Нітри. Про належність Судислава до цієї родини ми володіємо лише непрямими свідченнями.

1. Співзвучність імені літописного Судислава зі згаданою актами першої половини XIII ст. особою *nomine Subislaus, Zobuslaus, Zubuslaus* (Себеслав). Така варіативність могла скластися через різний запис назвиська Судислава на Волині, де впорядковували майбутній Галицько-Волинський літопис, і в канцелярії угорських королів. Схожі прецеденти відомі не раз, коли імена знатних і незнатних вельмож по-різному звучали, хоча насправді йшлося про одну й ту ж людину. Відбувалося контамінування імені. Відомий випадок, коли учасника походу до Галича 1210/1211 рр. сандомирського каштеляна Суліслава наратор назвав Судиславом Бернатовичем.

2. Асинхронність спогадів про боярина. В часі, поки про Судислава згадував літописець, немає згадок королівських дипломів. Дивним є й повне джерельне «мовчання» після його переїзду навесні 1234 р. до Угорщини. Очевидно, смерть галицького князя Андрія, першою особою при якому був Судислав, зумовила таке «забуття». Схожа ситуація відома, наприклад, під час урядування в Галицькій землі колишнього воєводи Трансільванії Бенедикта. Про його перебування поза володіннями Арпадів актовий матеріал не повідомляв нічого.

3. Багато надань дітям і онукам Себеслава (Судислава) зосереджено в прикордонних комітатах, зокрема на східних рубежах королівства, по сусідству з Галицькою землею та Польщею. Королі покладалися на рід Лудан у східній політиці, бо родина мала досвід, набутий у першій половині XIII ст.

4. В угорсько-галицьких відносинах 1213 і 1221 рр. літописи згадували загопи союзних Арпадам чехів, на наш погляд, представників роду Лудан зі слугами. Членів сімейства угорські королі використовували в дипломатичних місіях на Русь та до Богемії (*sic!*), як бачимо на прикладі Вітка сина Себеслава (Судислава). Тому тотожність літописного Судислава й відомого з угорських дипломів Себеслава *de genere Ludan* ми вважаємо допустимою.

На наш погляд, Судислав належав до галицької знаті іноземного походження. Його батьки, без сумніву, були слов'янами, причому мати (а з часом і дружина), швидше за все, – з Галичини. Він став лідером заохоченого «Золотою буллою» Андрія II боярства, відігравав головну роль при курії короля Коломана й принца Андрія з династії Арпадів. В Угорщині Судислава, мабуть, вважали знатним комесом. У нього народилося, як ми вважаємо, щонайменше четверо дітей, з яких відомі лише імена синів: Богомир, Доброслав і Вітк. Невідома на ймення донька вийшла заміж за королівського урядовця Філю, мала двоє синів, Стефана й Миколу *similiter Oros*.

Діти й близькі родичі Судислава боролися проти Романовичів у Галичині до 1245 р. та служили Арпадам, інтегрувалися в середовище угорської знаті. Не встановлені за місцем проживання «Чехы» згадуються поряд із боярством уже від 1213 р. Зять боярина – майбутній бан Філя брав участь у війсь-

кових кампаніях 1221 та 1245 рр., літописи його згадували щонайменше десять разів. У битві під Ярославом, де він потрапив до полону й загинув, брали участь й інші, близькі родові Лудан угорські вельможі, зокрема син комеса у 1234–1235 рр. Нітри (своєрідної «монополії» у першій половині XIII ст. роду Гонт-Пазнан) Кеменя – магістр Лаврентій. Комес Богомир управляв прикордонними секейськими територіями й за посадою зобов'язувався підтримувати молодшого короля Белу у військових кампаніях проти Романовичів у 1230–1232 рр. У 1243 р. під час боротьби за краківський престол Богомир на посаді тренчинського комеса підтримав польського князя Болеслава Сором'язливого, чийм суперником виступав мазовецький князь Конрад, вірогідно, зі своїми волинськими союзниками – Данилом і Васильком Романовичами.

Невипадковими виглядали й прояви непокори галицьких бояр, зокрема спроба Доброслава утвердитися сюзереном Коломийської волості. Літописний пасаж зустрічі з князем Данилом на початку 40-х рр. XIII ст. підтверджує використання ним поведінкової атрибутики західноєвропейського феодалізованого суспільства. Набути цього досвіду він міг, на наш погляд, при курії угорських володарів. Обурені Романовичі наказали ув'язнити вельможу. Надання Доброслава розташовувалися майже на кордоні з територіями розселення Богомирових секеїв Трансільванії. Їхні держання були синхронними в часі.

У *підрозділі 6.2. «Petrus filius Petene (dictus Oros?)»* запропоновано думку, що магістр Петро син Петене за лінією батька Петра, очевидно, зберігав належність до знаті, яка впродовж кінця 30–40-х рр. XIII ст. підтримувала на галицькому престолі князя Ростислава Михайловича. Набуття ним сіл Альбінов та Вішнов, оволодіння руським, мабуть, за походженням Земпліном, укріпленнями на кордоні з Галицькою землею (зокрема тими, які заснували й заселили іноземні госпіти та на початку 40-х рр. XIII ст. належних зятеві Бели IV), залучення в 1315 р. Романовичів до боротьби за корону Арпадів опосередковано свідчать про руське коріння вельможі або дуже тісні зв'язки з Рюриковичами.

На тлі внутрішньополітичного конфлікту в Угорщині й прямої, очевидно, участі в ньому королівства Русі рід Петене втратив здобуті раніше землі, зокрема кілька кам'яних укріплень, десятки сіл, митниці тощо. Частину з них пізніше змогли повернути його нащадки.

Імовірно, для канцеляристів Анжу першої половини – середини XIV ст. родина Петене могла асоціюватися з «руссю» вже після антикоролівського виступу. Пояснити відсутність такого окреслення в джерелах попереднього періоду важче. Ймовірно, ця нова ідентичність родини з'явилась після посольства Петра Петене до Галицької землі. Теоретично земплінський держатель міг походити з галицького або чернігівського боярства, не ідентифікованого в Угорщині руським. У 20–50-х рр. XIV ст. носіїв родового предиката Пете називали Руськими, але при цьому встановити їхній генеалогічний зв'язок із держателем Сечовець непросто.

Підрозділ 6.3. «Дмитрий Дядько (Comes Dechk, Capitaneus Ruthenorum)» окреслює життя боярина, воєводи, держателя Перемишля, про якого

маємо небагато документів. Стосунки вельможі із сусідніми європейськими володарями (Казимиром III та Людовіком I) залишають чимало запитань. З етимологічного погляду незрозумілою залишається співзвучність імені *Dechh* у документі угорського короля 20 травня 1344 р. з назвами населених пунктів *Detek* і *Deta* в комітатах Абауйвар і Боршод. Такий збіг не виглядає алогічним через відому в середньовіччі традицію надавати родові предикати за назвами сіл і містечок.

Дмитрів контроль спадщини Романовичів після смерті Юрія-Болеслава Тройденовича у квітні 1340 р. суперечив планам володарів Польщі й Угорщини. Зростання претензій і посилена військова активність належала Казимирові III, а не його угорському родичеві. Низка західноєвропейських наративів окреслює приховане й відкрите протистояння сторін 1340–1344 рр., увінчане появою диплома Людовіка I 1344 р., де боярина названо васалом короля. Така традиція звертання могла утворитися, як ми вважаємо, не лише через тиск західних сусідів на руські землі, а й, можливо, за попередніх взаємин Дмитра Детька з угорським володарем *terminus ante quem* 1334–1344 рр.

Попри присвоєння новою угорською династією титулу *Galiciae Lodomeriaeque Rex*, практичне послугування ним у першій половині XIV ст. було нечасте. Сприйняття галицького урядовця слугою, мабуть, не пов'язане із цим фактом. Васальні зв'язки Дмитра з Анжу ми не відкидаємо через попереднє проживання нобеля (або когось із родини) в Угорському королівстві (в Абауйварі, наприклад). *Invocatio* 1344 р. уможливилось, на нашу думку, за урядовання колишнього мешканця королівства капітана русі, майбутнього старости землі Руської (*Capitaneus Ruthenorum*). На окремі її території, попри угоди з поляками, угорці зберігали приховані претензії до початку XV ст.

Втім, реконструйовані нами біограми та запропоновані ідентичності боярина Судислава із сім'єю, земплинського комеса Петра Петене та Дмитра Детька носять дискусійний характер, спрямований на подальші студії обраної тематики.

У **Висновках** підсумовано результати проведеного дослідження, викладено основні положення, що виносяться на захист:

1. Доба раннього Середньовіччя супроводжувалася масштабними міграційними рухами, появою нових *gentes* та протодержавних утворень. Не оминули ці процеси й українські землі. До IX ст. тут проживало чимало племінних утворень, які перебували в постійній взаємодії. Йдеться про нехрещені, втім організовані у військовому і суспільному плані громади. Формування держави Русь на чолі зі скандинавською династією Рюриковичів у Києві середини IX ст. супроводжувалося поступовим розширенням її сфери впливу на сусідні землі, населення яких не вживало етноніма «русь». Склалися підстави не тільки для династичної, а й термінологічної експансії. Поняття «Русь» і «Руська земля» набирали різного територіального значення, їх тлумачили в широкому та вузькому розумінні. До кінця X – початку XI ст. мешканців передгірського карпатського пасма, басейну річок Дністра, Пруту, Сяну й ін. не вважали руссю. Їм були притаманні інші етнічні означення, відомі головню з літопи-

сання й іноземних наративних пам'яток, як і генетично близькому до них населенню, розселеному на захід за Карпатами. Коли угорці наприкінці IX – на початку X ст. віднайшли другу батьківщину, кочівники тут зіткнулися зі слов'янськими *gentes*, не ідентифікованими руссю. Це були, мабуть, хорвати, названі в історіографії карпатськими. Попри увагу істориків XVIII – початку XXI ст. до русько-угорських середньовічних відносин та достатнє відображення різноплановими, передовсім, актовими джерелами «руських» мешканців Угорщини, обрана тематика досі залишалася на маргінесі наукових студій.

На загал, угорська середньовічна дипломатика (так звані «малі хроніки») – унікальний матеріал до історії русько-угорських військово-політичних відносин, міждинастичних матримоніальних зв'язків, міграційних процесів та міжетнічної взаємодії у володіннях Арпадів та Анжу. Десятки уцілілих одиниць актів розкривають багатоманітну палітру участі русі в житті сусіднього королівства.

2. Руська ж термінологія в її різносторонньому латиномовному відтворенні з володінь Рюриковичів до Арпадів проникла не раніше XI ст. Концепція адептів «русинської» історії Закарпаття з VIII–IX ст. позбавлена серйозної історичної аргументації, не має належної джерельної бази, розбудована головню на здогадках, версіях, легендах та інших фольклорних матеріалах. Академічна наука, попри наявність від XIX ст. значного комплексу документів, зверталася до цієї теми спорадично.

3. Перші компактні групи руських поселенців в Угорському королівстві фіксують не раніше середини XI ст. Світські і церковні дипломи з XI ст. неодноразово нотують проживання у володіннях Арпадів осіб, ідентифікованих «*Rutheni*». В королівській канцелярії, при дворі закріпилися й термінологічні означення земель, звідки ті прибували. Попри чітке усвідомлення етнічної неоднорідності володінь Рюриковичів, відмінностей у ментальності, підконтрольні руській династії володіння зазвичай окреслювали «*Ruthenia/Russia*». Окремі винятки, закріплені титулом володарів з кінця XII – початку XIII ст.: *Galitiae Lodomeriaeque Rex*.

4. Процеси міграції до Угорщини, в основному, пов'язувалися з двосторонніми матримоніальними зв'язками, що інтенсивно розвивалися з XI ст. Втім поземельна ідентифікація поселенців досі залишається загадкою, бо більшість із них до кінця XIII ст. нотували *Ruthenus* (Руський), а наприкінці XIII–XIV ст. *dictus Orrus* (прозваний Руським). Особи, іменовані в такий спосіб, посідали високі державні уряди, належали до духівництва, складали компактні громади, нотовані джерелами.

Загалом усі відомі на сьогодні особи, встановлені за джерелами, умовно поділяються на кілька груп.

5. Руського походження, окресленого документами за іменами, патронімами (*Rutenus, Ruthenus*) або родом (*genere Ruthenus*). Проблемою для науковців, утім, залишається їхня конкретна дочасна поземельна ідентифікація. Тож важко встановити кількісні характеристики відтоку населення з різних земель-князівств Русі. Відомо 27 носіїв ідентичності *Ruthenus*. До них відносимо

й тісно пов'язаних з угорцями сімейними та іншими зв'язками галицьких бояр. Відомі й представники духівництва. Лише в одному випадку галицького вельможу Володислава Кормільчича дипломи 1218 і 1232 рр. називають *Ladislavus Ruthenus*. Відомо про щонайменше п'ять громад, ідентифікованих руськими (йдеться не про руську топонімію, творцями якої, безумовно, були вихідці з володінь Рюрика).

6. Засновники сіл *Oroslanku, Rusovce, Orosi, Oroskapu* та десятків інших походили з Русі. Реконструкція часу виникнення поселень за допомогою писемних матеріалів неможлива. Небагато випадків занотованого проживання населення, ідентифікованого *Rutheni*. Через відсутність належних джерельних підтверджень немає певності в тому, що представники третього, четвертого й наступних поколінь мешканців зберегли характерну етнічність. Тому ці особи могли бути як нащадками першопоселенців, так і походити з внутрішніх комітатів країни, здобувши тут право на проживання за інших обставин. Ця група потребує ретельнішого міждисциплінарного вивчення.

7. Особи, чиє етнічне коріння лише з певною вірогідністю могло бути руське, бо в документах їх нотували *dictus Orrus*. Названими, чи прозваними, в цей спосіб, імовірно, вважалися прибулі з-за Карпат люди, та цілком можливо – пов'язані з Руссю політичними, торговельними чи релігійними справами. Матері носіїв цієї ідентичності, вірогідно, – жінки руського походження. «Прозвані Руськими» могли мати діда чи прадіда з Русі або одягатися на руський зразок, уподібнюючись так до мешканців володінь Рюриковичів. Аналогічні приклади маємо серед німецької та чеської купецької знаті, яка жваво торгувала з «русським світом». Імовірно, *terminus dictus Orrus* – певне право угорської знаті для налагодження відносин з Руссю.

Виявлених наприкінці XIII – у другій половині XIV ст. «прозваних Руськими» налічуємо 29 осіб. Окремо в одній сім'ї спостерігаємо традицію вживання предиката кількома поколіннями. Відомі й приклади вживання в родинах термінів *Orrus* та *dictus Orrus*.

8. Частину поселенців, на наш погляд, становлять представники галицької (а також, можливо, волинської та чернігівської) знаті «неруської» етнічності, засновники в Угорщині родів завдяки торговельній і ремісничій діяльності. Літописання їх не ідентифікувало «руссю». Тому їхнє оселення в Угорському королівстві XII–XIV ст. акти відображають недостатньо.

Імовірно, ці люди могли носити імена узагальненого для угорців «руського» гатунку (*Rus, Wrus, Huruz* та ін.), входили до курії володарів чи підтримували не занотовані джерелами стосунки з руськими князями, які з різних причин переїхали до Угорського королівства. Наводимо 19 вельмож із характерним іменословом. Зрозумілою є дискусійність частини з них. Таких називаємо 12 осіб.

9. Складність проблеми не лише у встановленні походження поселенців. Серед непростих прикладів етнічної належності – випадки галицьких бояр Судислава і Дмитра Детька. На наше переконання, обоє могли належати до угорського нобілітету, за короткий час через матримоніальні зв'язки укоріни-

лися в середовище галицької знаті та брали активну участь у політичному житті. Вони мали сім'ї і зберігали тісні зв'язки при дворах Арпадів, Анжу й Романовичів, по обидва боки Карпат володіли земельними наданнями. Магістр Петро Петене, угорський комес кінця XIII – початку XIV ст., імовірно «прозваний Руським», належав, мабуть, до знатної родини неугорського походження, оселеної в середині XIII ст. у східних володіннях Угорщини.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія

1. Волощук М. М. «Русь» в Угорському королівстві (XI – друга половина XIV ст.): суспільно-політична роль, майнові стосунки, міграції / [відп. ред. Л. В. Войтович]. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2014. – 496 с. *Рецензія*: Щодра О. Руський елемент в Угорському королівстві до кінця XIV століття. [Волощук М. М. «Русь» в Угорському королівстві (XI – друга половина XIV ст.): суспільно-політична роль, майнові стосунки, міграції / [відп. ред. Л. В. Войтович]. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2014] / О. Щодра // Княжа доба : історія і культура. – Львів, 2014. – Вип. 8. – С. 383–388.

Розділ у колективній монографії

2. Старожитності Гуцульщини: Джерела з етнічної історії населення Українських Карпат. Каталог пам'яток історії та культури : у 2 т. / ред. кол. М. Волощук, І. Кочкін, М. Кугутяк (голов. ред., кер. авт. кол.) [та ін.]. – Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2011. – Т. 2 : Городища, замки, осередки солевидобутку, давні транскарпатські шляхи / М. Волощук, І. Кочкін, М. Кугутяк [та ін.]. – 276 с. (С. 58–151) (*особисто автору належить 11%*).

Статті у фахових наукових виданнях

3. Волощук М. М. Угорські військові кампанії у Галичину на початку XIII ст.: основні цілі та характер перебігу / М. Волощук // Вісник національного університету «Львівська політехніка». – Львів, 2006. – № 571. – С. 99–104.
4. Волощук М. М. Русько-угорські відносини періоду Данила Романовича в оцінці угорської історіографії другої половини XX – початку XXI ст. / М. Волощук // Княжа доба : історія і культура. – Львів, 2007. – Вип. 1. – С. 89–99.
5. Волощук М. М. Вплив Золотої Орди на еволюцію русько-угорських військово-політичних взаємин останньої чверті XIII ст. / М. Волощук // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія «Історія, економіка, філософія». – К., 2007. – Вип. 13. – С. 23–30.
6. Волощук М. М. Проблема васальної (?) підлеглості князів Ігоревичів чернігівських від угорського короля Ендре II: джерела, історіографія, коротка постановка проблеми / М. Волощук // Український історичний

- збірник. – К. : Інститут історії України НАН України, 2008. – Вип. 11. – С. 18–25.
7. Волощук М. М. Русько-угорські відносини в рецепції Георга Феєра (1766–1851 рр.) / М. Волощук // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – Івано-Франківськ : ЦІТ, 2008. – Вип. 12–13. – С. 68–71.
 8. Волощук М. М. рец. Font Márta. Koloman the Learned, king of Hungary. – Szeged, 2001. – 110 l. (Фонт Марта. Коломан Книжник, король Угорщини. – Сегед, 2001. – 110 с.) // Український історичний збірник. – К. : Інститут історії України НАН України, 2008. – Вип. 11. – С. 490–491.
 9. Волощук М. М. «Вокняжение» галицьке Володислава Кормильчича (1210–1214 рр., з перервами): міфи та реальність / М. Волощук // Вісник Прикарпатського університету. Серія Історія. – 2009. – Вип. 15. – С. 38–48.
 10. Волощук М. М. Невідомі сторінки біографії Володислава Кормильчича (1214–1232 рр.) / М. Волощук // Вісник Прикарпатського університету. – Історія. – Вип. 16. – Івано-Франківськ : ЦІТ, 2009. – С. 29–39.
 11. Волощук М. М. Естергомський архієпископ в системі русько-угорських відносин кінця XII – першої третини XIII ст. / М. Волощук // Княжа доба : історія і культура. – Львів, 2010. – Вип. 3. – С. 104–115.
 12. Волощук М. М. Про похід палатина Віллерма in Rutheniam у квітні 1340 р. / М. Волощук, А. Стасюк // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – Івано-Франківськ : ЦІТ, 2010. – Вип. 17. – С. 46–54.
 13. Волощук М. М. До питання східнослов'янського походження Петра Петуні / М. Волощук // Укр. іст. журн. – 2011. – № 2. – С. 20–33.
 14. Волощук М. М. Нове дослідження зовнішньої політики правителів Галицької та Волинської земель 1198(1199)–1264 років. Nagirnyj W. Polityka zagraniczna księstw ziem halickiej i wołyńskiej w latach 1198 (1199)–1264. – Kraków, 2011. – 362 s. (Нагірний Віталій. Зовнішня політика князівств Галицької і Волинської земель в 1198 (1199)–1264 роках. – Краків, 2011. – 362 с.) / М. Волощук // Княжа доба : історія і культура. – Львів, 2011. – № 5. – С. 233–238.
 15. Волощук М. М. «Филя древле прегордыи» / Fila Supruniensis. Маловідомі сюжети з історії Галицької землі першої половини XIII століття / М. Волощук // Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2011. – Вип. 20 : Actes testantibus. Ювілейний збірник на пошану Леонтія Войтовича. – С. 189–196.
 16. Волощук М. М. Коронація Данила Романовича в зовнішній політиці й дипломатії Інокентія IV: короткий нарис історіографії / М. Волощук, М. Курін // Вісник Прикарпатського університету. – Історія. – 2011. – Вип. 18. – С. 129–136.
 17. Волощук М. М. Проблема васальної залежності Дмитра Детька від угорського короля Людовика I / М. Волощук // Княжа доба : історія і культура. – Львів, 2012. – Вип. 6. – С. 269–279.

18. Волощук М. М. Руський рід Домініка з угорського комітату Ліптов (XIII–XIV ст.) / М. Волощук // Вісник Прикарпатського національного університету. – Історія. – 2012. – Вип. 21. – С. 86–91.
19. Волощук М. М. Руські переселенці в Угорщині XII–XIV ст.: обов'язки та соціальне становище / М. Волощук // Укр. іст. журн. – 2012. – № 4. – С. 21–34.
20. Волощук М. М. Maladik Ruthenus: спроба біографічного нарису / М. Волощук // Галичина : науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. До 60-річчя професора Миколи Кугутяка. – Івано-Франківськ, 2012. – Вип. 20–21. – С. 352–357.
21. Волощук М. М. Віце-воєвода Трансильванії Петро, син Миколи, прозваний Руським, з роду Балог (vicevayuoda Transilvaniae Petrus dictus Orrus filius Nicolai de Balogh) / М. Волощук // Галичина : науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. До 85-річчя академіка Володимира Грабовецького. – Івано-Франківськ, 2013. – Вип. 22–23. – С. 100–107.
22. Волощук М. М. Iobagio Zubuzlaus de villa Checher castri de Ung, онуки боярина Судислава та проблема етнічної ідентифікації населення східних комітатів Угорщини в XI–XIII століттях / М. Волощук // Княжа доба : історія і культура. – Львів, 2013. – Вип. 7. – С. 39–48.
23. Волощук М. М. «Ioan Rusul» або «Ἰωάννης ὁ Ρώσος»: з історії політичної діяльності руського вельможі в Угорському королівстві та Болгарському царстві наприкінці XIII – першій половині XIV ст. / М. Волощук, А. Федорук // Питання історії України : Збірник наукових праць. – Чернівці : Технодрук, 2014. – Т. 17. – С. 18–28.
24. Волощук М. М. «Прозвані руськими» в Угорському королівстві XIV ст.: проблеми ідентифікацій / М. Волощук // Ruthenica. – К., 2014. – № 12. – С. 82–91.
25. Волощук М. М. Міжнародний науковий проект «Colloquia Russica» (2010–2014 рр.) / М. Волощук // Укр. іст. журн. – 2014. – № 5. – С. 225–231.

Статті в зарубіжних виданнях

26. Волощук М. М. Русско-венгерские отношения эпохи Даниила Галицкого: обзор венгерской историографии / М. Волощук // Вестник Санкт-Петербургского университета. – Серия 2. – 2005. – Вып. 2. – С. 3–15.
27. Волощук М. М. Вассальная зависимость Даниила Романовича от Белы IV (1235–1245 гг.): актуальные вопросы реконструкции русско-венгерских отношений второй четверти XIII в. / М. Волощук // Specimina nova. Pars prima. – Sectio mediaevalis. – P. 3. – Pécs, 2005. – S. 83–115.
28. Волощук М. М. Даниил Галицкий и Бела IV: к реконструкции русско-венгерских отношений 30-х годов XIII в. / М. Волощук // Rossica antiqua. Исследования и материалы. – СПб. : Изд-во Санкт-Петербургского университета, 2006. – С. 331–341.

29. Волощук М. М. Обстоятельства казни в 1210 г. Игоревичей Черниговских: актуальные вопросы реконструкции русско-венгерских отношений начала XIII в. / М. Волощук // *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana*. – СПб., 2007. – № 1/2. – С. 105–112.
30. Волощук М. М. Документи Словацького національного архіву (м. Братислава) до історії русько-угорських відносин XIII–XIV ст. / М. Волощук // *Acta Posoniensia*. – Bratislava, 2008. – V. 8 : *Historické štúdie k životnému jubileu Mikuláša Píscha*. – S. 47–55.
31. Волощук М. М. «Вокняжѣние» галицьке Володислава Кормільчича (1210–1214 рр., з перервами): міфи і реальність / М. Волощук // *Acta Posoniensia*. – Bratislava : 2009. – V. 10 : *K životnému jubileu Zuzany Ševčíkovej*. – S. 99–113.
32. Волощук М. М. Володислав Кормільчич: венгерская бытность 1214–1232 гг. / М. Волощук // *Древняя Русь. Вопросы медиевистики*. – 2009. – № 3 (37). – С. 19–20.
33. Волощук М. М. Галицкая идентичность в XII–XIII вв.: земельный, династический и этнический аспекты / М. Волощук // *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana*. – СПб., 2010. – № 1 (7). Январь–Июнь. – С. 165–178.
34. Волощук М. М. К вопросу о самоидентификации Галичины XII–XIII вв.: земельный, династический и этнический контекст / М. Волощук // *Byzantinoslovaca*. – Bratislava, 2010. – V. 3. – S. 75–88.
35. Волощук М. М. «Мал золотник – да дорог». Об одном недооцененном источнике по истории средневековой Руси (рец. на книгу: *Homza Martin. Uhorsko-poľska kronika. Nedoceneny prameň k dejinam strednej Európy*. Bratislava: Libri Historiae, Post scriptum, 2009. 223 s. ISBN: 978-80-969850-4-3) / М. Волощук // *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana*. – 2012. – № 1 (7) – Январь–Июнь. – С. 215–220.
36. Волощук М. М. Проблеми та перспективи вивчення середньовічних міграційних рухів (на прикладі руських переселенців у королівстві Угорському XI–XIV ст.) / М. Волощук // *Величина малих язичних, књижевних, культурних и историјских традицијах. Зборник радова. Са Међународне научне конференције, одержане на Андrevљу од 20–21. априла 2012 године* / [за здавача И. Ж. Секеруш]. – Нови Сад : Филозофски факултет, 2012. – С. 107–120.
37. Волощук М. М. Русские йобагионы на службе венгерских Арпадов и Анжу в XIII–XIV вв. / М. Волощук // *Rossica antiqua*. Исследования и материалы. – СПб. : Изд-во Санкт-Петербургского университета, 2012. – № 6. – С. 134–166.
38. Волощук М. М. *Terra Praemiziensi in Regnum Hungariae* в XIII веке. Хронология проблемы / М. Волощук // *Colloquia Russica* / [pod red. V. Nagirnego i T. Pudłockiego]. – Series II. – T. 1 : *Przemysł i ziemia Przemyska w strefie wpływów ruskich X – połowa XIV w.* – Kraków, 2013. – S. 101–111.

39. Волощук М. М. Русско-венгерские отношения периода хана Узбека (1313–1342) / М. Волощук // Золотоордынская цивилизация. – Казань, 2013. – № 6. – С. 61–70.
40. Волощук М. М. Русский след в борьбе за австрийское герцогство в 1246–1278 гг. [Рец. на кн:] *Mika Norbert. Walka o spadek po Babenbergach w latach 1246–1278. Racibórz: Wydawnictwo a Agencja Informacyjna WAW Grzegorz Wawosny, 2008. 136 s. (Мика Норберт. Борьба за наследство Бабенбергов в 1246–1278 годах. Рацибуж, 2008. 136 с.)* / М. Волощук // *Rossica antiqua*. – СПб., 2013. – № 1. – С. 214–224.
41. Волощук М. М. О вопросе идентификации «прозванных Русскими» в королевстве Венгрия XIV в. *Magister Nicolaus «dictus» Orrus de genere Pech* / М. Волощук // *Rossica antiqua*. – СПб., 2013. – № 1. – С. 105–135.

Статті в інших виданнях, матеріали конференцій

42. Волощук М. М. Вплив державотворчої діяльності князя Романа Мстиславича на еволюцію міжнародно-правового статусу Галицької та Волинської земель (кінець XII – початок XIII ст.) / М. Волощук // Україна соборна. Збірник наукових статей. – К. : Інститут історії України НАН України, 2005. – Вип. 2. – Ч. 3 : Історична регіоналістика в контексті соборності України. – С. 15–29.
43. Волощук М. М. Докладно про угорський слід у версії походження назви міста Коломиї / М. Волощук // Коломия давня і нова: міська цивілізація в історії та культурі. Матеріали регіональної науково-теоретичної конференції, присвяченої 600-річчю надання Коломиї магдебурзького права, Коломия, 27 жовтня 2005 р. / [за ред. І. Монолатія]. – Коломия : Вік, 2005. – С. 38–50.
44. Волощук М. М. Васальна підлеглисть Данила Романовича від Бели IV (1235–1245 рр.): джерела, історіографія та коротка постановка проблеми / М. Волощук // Україна – Угорщина: спільне минуле та сьогодення. Матеріали міжнародної наукової конференції (Київ, 14–16 квітня 2005 р.) / [відп. ред. В. А. Смолій]. – К. : Інститут історії України НАН України, 2006. – С. 86–95.
45. Волощук М. М. Походы Лайоша Анжуйского против Литвы в польской историографии XIX – начала XXI вв. / М. Волощук // *Kryžiaus karų epocha Baltijos regiono tautų istorinėje sąmonėje. Mokslinių straipsnių rinkinys / Sugarė R. Regina Trimonienė, R. Jurgaitis*. – Saulės : Delta, 2007. – S. 303–318.
46. Волощук М. М. Документи Словацького національного архіву (Братислава) до історії русько-угорських відносин кінця XIII–XIV століть / М. Волощук // *Записки НТШ*. – Львів, 2008. – Т. 256. – С. 553–560.
47. Волощук М. М. До питання про етнічне та соціальне походження Судислава (Бернатовича?) / М. Волощук // *Прикарпатський вісник НТШ. Думка*. – 2008. – № 1 (1). – С. 127–145.

48. Волощук М. М. Проблема кількості візитів Данила Романовича in *Tartaria*: джерелознавчий аналіз угорського диплому від 22 квітня 1244 р. / М. Волощук // *Дрогичинь 1253. Матеріали Міжнародної наукової конференції з нагоди 755-ї річниці коронації Данила Романовича* / [упорядники О. С. Жерноклеєв, М. М. Волощук, І. Ф. Гурак]. – Івано-Франківськ, 2008. – С. 18–36.
49. Волощук М. М. «Угорське дитинство» князя Данила Романовича (1206–1210 рр.) // *На вівтар історії України. Ювілейний збірник на пошану академіка АН Вищої школи України, професора В. В. Грабовецького*. – Івано-Франківськ : ЦІТ, 2008. – С. 365–376.
50. Волощук М. М. Король Ендре II – князі Ігоревичі галицькі (чернігівські): проблеми взаємовідносин (1208–1209 рр.) / М. Волощук // *Карпати: людина, етнос, цивілізація*. – Івано-Франківськ : ЦІТ, 2009. – Вип. 1. – С. 84–94.
51. Волощук М. М. Доброслав Суддич: спроба біографічного нарису / М. Волощук // *Карпати: людина, етнос, цивілізація*. – Івано-Франківськ : Плай, 2010. – Вип. 2. – С. 20–31.
52. Волощук М. М. Судислав de genere ludan. Спроба генеалогічно-біографічної реконструкції / М. Волощук // *Записки НТШ*. – Львів, 2010. – Т. 260. – Кн. 1 : Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. – С. 257–273.
53. Волощук М. М. Dominus noster Bela Galaciae Rex. Проблема оновлення титулу угорських королів в контексті військових подій рубежу 80–90 рр. XII ст. / М. Волощук // *Воєнна історія Галичини та Закарпаття. Науковий збірник. Матеріали Всеукраїнської військово-історичної конференції. Львів, 15 квітня 2010 р.* / [відп. редактори В. В. Карпов, В. І. Горелов, І. В. Мороз]. – Львів : [Б. В.], 2010. – С. 63–66.
54. Волощук М. М. Ruthenes in Regnum Hungariae (XI – перша половина XIV ст.): дискусії та пошуки / М. Волощук // *Україно-угорські етюди* / [відповід. редактор Л. Войтович]. – Львів : НАН України, Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича, 2010. – Вип. 1. – С. 142–163.
55. Волощук М. М. Problem tytułowego konfliktu monarchów Węgier i Polski o ziemię Halicką w końcu XIV w. / М. Волощук // *Jogailos ir Vytauto laikai. Mokslinių straipsnių rinkinys, skirtas Žalgirio mūšio 600-osioms metinėms* / [ed. kolegija V. Kamuntavičienė]. – Kaunas : Vytauto Didžiojo Universitetas, 2011. – S. 149–156.
56. Волощук М. Руські «сини йобагіонів» в Угорському королівстві XIII століття / М. Волощук // *Записки НТШ*. – Т. 264 : Праці Історично-філософської секції. – Львів, 2012. – С. 87–94.
57. Vološčuk M. The Medieval Slovakia and Croatia as a Second Homeland of Nobility and Peoples from the Rus' (13th–14th) / M. Vološčuk // *Slovensko a Chorvátsko. Historické paralely a vs'ahy (do roku 1780)* / [vedecká redakcia M. Homza, J. Lukačka, N. Budak]. – Bratislava: Published by Department of

- Slovak History at the Faculty of Philosophy of Comenius University, 2013. – P. 130–135.
58. Волощук М. М. Влияние монгольского нашествия 1239–1243 гг. на переселение жителей Руси в Венгрию: хронология, динамика, демография проблемы / М. Волощук // *Colloquia Russica* / [pod red. V. Nagirnego]. – Kraków : Uniwersytet Jagielloński, 2013. – Series I. – V. 3. (Rus' during the epoch of Mongol invasions (1223–1480). Publication after 3rd International Conference, Warsaw, 15–17th November 2012). – S. 62–69.
 59. Волощук М. М. Rutheni in Polonia XI–XIII вв.: кратки очерки проблемы / М. Волощук // *Colloquia Russica* / [pod red. V. Nagirnego]. – Kraków : Uniwersytet Jagielloński, 2014. – Series I. – V. 4. (Rurikids in dynastic relations: politics, customs, culture, religion (10th–16th c.). Publication after 4th International Conference, Mogilno, 14–16th November, 2013). – S. 143–153.
 60. Волощук М. М. «Русь». Що варто знати про цей термін? / М. Волощук // Ямгорів. Літературно-краєзнавчий і мистецький альманах. – 2014. – Ч. 24–25. – С. 300–305.

Анотація

Волощук М. М. «Русь» в Угорському королівстві (XI – друга половина XIV ст.): суспільно-політична роль, майнові стосунки, міграції.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.02 – всесвітня історія. – Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Інститут народознавства НАН України. – Львів, 2015.

Дисертація окреслює проблеми ідентифікації в Угорському королівстві впродовж XI – другої половини XIV ст. носіїв поняття «русь» латиномовного означення. Визначено хронологію першої появи таких означень, відмінності сприйняття при дворі керівних династій понять «Русь», «Галичина», «Володимирія» тощо. Реконструйовано біограми представників вищої й середньої знаті, духівництва відомих насамперед за актовими матеріалами династій Арпадів та Анжу як *Ruthenus, dictus Orrus*, а також *Wruz, Rus, Huruz, Orrus* і т. п. Чимало персоніфікованих осіб колись належали до галицької, чернігівської, київської, волинської родової і військовослужилої знаті, наближеної до князівських родин, які під тиском різних обставин змінили місце проживання. У праці вперше в такому обсязі використано латиномовні документи, що окреслюють перипетії життя руських поселенців і тих, за ким нотувалися предикати «руського гатунку». Запропоновано кілька дискусійних версій етнічності та соціального статусу досліджуваних вельмож.

Ключові слова: Угорське королівство, русь, Арпади, Анжу, Романовичі, бояри, нобілітет, міграція, поселенці.

Аннотация

Волощук М. М. «Русь» в Венгерском королевстве (XI – вторая половина XIV вв.): общественно-политическая роль, имущественные отношения, миграции.

Диссертация на соискание ученой степени доктора исторических наук по специальности 07.00.02 – всемирная история. – Институт украиноведения им. И. Крипякевича НАН Украины, Институт народоведения НАН Украины. – Львов, 2015.

Диссертация касается проблем идентификации в Венгерском королевстве XI – второй половины XIV вв. носителей понятия «русь» латиноязычного типа. Установлено хронологию первого появления подобных записей, отличий восприятия при дворе правящих династий понятий «Русь», «Галичина», «Володимирия» и др. Реконструировано биограммы представителей высшей и средней знати, духовенства известных, в первую очередь, по актовым материалам династий Арпадов и Анжу как *Ruthenus, dictus Orrus*, а также *Wrutz, Rus, Huruz, Orrus* т. п. Немало персонифицированных когда-то принадлежали к галичской, черниговской, киевской, волынской родовой и военнотружущей знати, приближенной к княжеским семьям, изменившим место жительства под давлением разных обстоятельств. В работе впервые использован такой объем латиноязычных источников, описывающих перипетии жизни русских поселенцев либо идентифицировавшихся предикатами в «русский способ». Предложено также несколько дискуссионных версий этнического и социального происхождения исследуемых вельмож.

Ключевые слова: Венгерское королевство, русь, Арпады, Анжу, Романовичи, бояре, нобилитет, миграция, поселенцы.

Annotation

Voloshchuk M. «Rus'» in Hungarian Kingdom (XI – the second half of the XIVth): the social-political role, property relations, migrations.

A dissertation for the degree of Doctor of Science in History, speciality 07.00.02 – The World History. – Ivan Krypiakievych Institute of Ukrainian Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine. – L'viv, 2015.

The dissertation has dedicated by the personifications of the Ruthenian nobility and people in Hungary during XI – the second half of the XIVth. The author has written about special identification not only Ruryk dynasty members, but also and specially about several groups of the nobility, church and peoples, called “*Rutheni*” in latin-language Hungarian sources. The main problems were the chronology of the “*Ruthenians*” terms appearance in Hungarian Kingdom, self-identifications of this groups, the contacts with the courts of Arpad and Anjou dynasties, their properties in new homeland, matrimonial relations with local Hungarians, Slaves other nations etc.

Author mean, that the first compact communities and separate persons, called in Hungary “*Rutheni*”, “*Orrus*”, “*Rus*”, “*Huruz*” etc. has appeared not earlier

than middle of the XIth. There were the monks, the court-members of the Hungarian queens from Rus', maybe other migrants, who decided to change their life. There wasn't in the documents of the XI–XIVth any information about Ruthenians in Carpathian basin before Hungarian second homeland finding in the end of IXth. This concept was built by Rusin clergy in XIXth without any sources arguments. The Arpad dynasty in the period of Andrew II rule began to call some east Principalities not just “*Rus*”, but “*Galitia*” and “*Lodomeria*”. Hungarian kings good understood the difference of the ethnical and mentality development of the neighboring lands of Ruryk dynasty.

All persons called “*Rutheni*” is divided on several parts, for example – nobility, churchmen, *milites* and communities. The author has synchronized the messages from the Hungarian and Ruthenian sources and he has found the lost information about the fate of galitian boyars (Volodyslav Kormylchych, Yurii Vitanovych, Volodyslav Vitovych, Glib Potkovych, Zhyroslav) in Hungary. Author distinguish over than 15 persons with “*Ruthenian*” predicates (Dominicus Ruthenus, Benedictus Ruthenus, Theza Ruthenus, Maladik Ruthenus, Iwanka Ruthenus etc.).

The next group of peoples connecting with Rus' was called *Orrus* (dictus Orrus) in the latin-language documents of late Arpad and Anjou dynasties. The author separate 28 person with this descriptions. There were nobilities (the Hungarian kings and queens court-members, Transylvanian vice-voievoda, knights, judges, the men of kings palatins, embassy etc.). Maybe someone was from Rus', but author not sure. He mean, that *dictus Orrus*-nickname was appear in Hungarian families, which were the stay contacts with Rus' in trade, religion relations, fashion or other. The man, called *dictus Orrus* could have parents from Rus': mother, father or grandfather, or live between Ruthenians in Hungarian Kingdom.

Some groups of peoples had “*Ruthenian*” names, like *Rus*, *Huruz*, *Oroz*, *Ruz*, *Ruska*, *Rusinth*, *Ruzinna*. This names appear mainly in the Hungarian medieval sources, not in Polish, for example, of Czechs. The author separate 19 probable Ruthenian origin peoples and 12 unrealistic persons. Some of there had stay contacts with Ruthenian Duxes (Rostyslav Mykhajlovych, Lev Danylovych), lands on the Hungarian-Galithian border, took the part in the campaigns against Ruryk Princes in XIIIth.

The main discuss of the dissertation is around three persons – two galitian boyars Sudyslav and Dmytro Ded'ko and also Hungarian noble comes of Zemplin Petrus Petene. The author mean, that boyars were maybe not-*Ruthenian* origin, but, thanks matrimonial relations with Ruthenian wife, active political life in Gatilitian Principality during XIII–XIVth perceived like Ruthenian. Sudyslav, for example, all time of Arpads rule in Galich, support them. Petrus Petene's father, maybe knew Prince Rostyslav Mykhajlovych, that why his son later has received some Princes lands on the Hungarian-Galithian border. Since 1315 comes Petrus called the Kings of Rus' (Romanovych dynasty) for the struggle of the Arpads heritage. His family was called *dictus Orrus* since the middle of XIVth.